GRAMSCİ'NİN DEVLET VE HEGEMONYA KAVRAMLARININ KURAMSAL ÇÖZÜMLEMESİ

Berker BANK*

ÖZET

Gramsci, sivil toplum, devlet, faşizm, sınıf gibi, Batı Avrupa siyasal düşünce tarihi içinde gelişen bir dizi kavram setini hem Marksist siyaset teorisinin geleneksel öndeyişi içinde yeniden inceleyerek hem de bunların yerine yenilerini geliştirerek Marksist teorinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. O'nun çalışmaları İtalyan toplumunun özgün koşullarının incelenmesinde ve mevcut sorunların çözümüne yönelik yaptığı çalışmalarla sınırlı kalmayıp, farklı kapitalist toplumsal oluşumların ortaya çıkardığı tarihsel blokların incelenmesine dönük önemli açılımlarda da bulunmuştur. Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen bir "tarihsel blok"un sürekliliğini sağlaması açısından, "devlet"in ve "hegemonya"nın toplumsal işlevini anlamaya yönelik bir girişimi ifade etmektedir. Hedeflenen bu çerçevede, Gramsci'nin temel tartışma metinleriyle bağlantılı olarak, kapitalist devlet, hegemonya, karşı hegemonya, mevzi savaşı kavramları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hegemonya, Karşı Hegemonya, Devlet, Mevzi Savaşı, Manevra Savaşı, Sivil Toplum.*

ABSTRACT
THEORETICAL ANALYSIS OF STATE AND HEGEMONY CONCEPTS OF GRAMSCİ

Gramsci made a huge contribution in the development of Marxist theory by both re-examining a series of concept set such as civil society, state, fascism, and class, which have progressed in Western Europe political intellectual history, within conventional prologue of Marxist political theory and developing the new ones instead of those aforementioned. His studies were not limited to the studies he had implemented for the solution of existing problems and the review of genuine circumstances of Italian society, and have made important developments about the review of historical blocks created by different capitalist social formations. The main research question which is the subject of this study reflects an attempt for understanding the social function of "state" and "hegemony" in respect of enabling the continuity of "historical block" which progresses based on a given social formation determined by historical conditions. In this targeted context, based on the main debate texts of Gramsci, concepts of capitalist state, hegemony, counter-hegemony, war of positions are emphasized.

Keywords: *Hegemony, Counter-Hegemony, State, War of Positions, War of Manoeuvre, Civil Society.*

* Yrd. Doç. Dr., Siyaset Bilimci (berkerberker@hotmail.com)
YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. VIII, No. 2, (Ekim 2015)

Giriş

Bu çalışmaya konu olan temel sorunsal, tarihsel koşullar tarafından belirlenmiş verili bir toplumsal oluşuma bağlı olarak gelişen bir tarihsel blokun sürekliliğini sağlaması açısından "*hegemonya"*nın ve "*devlet*"in toplumsal işlevini anlamaya yönelik bir girişimi ifade etmektedir. Sınırlarını Gramsci'nin çalışmalarının belirlediği böylesi bir arayış, Marksist teori içinde yaygın bir tartışma olarak kabul gören ve bu çalışmanın temel sorunsalıyla doğrudan bağlantılı olan yapı-üstyapı arasındaki ilişkiye de ışık tutmaktadır.

Marksist teori içinde yer alan en önemli tartışma konuları, ekonomik temel ile toplumsal üstyapı kurumları arasındaki ilişkinin niteliği ve toplumsal değişimde veya bu sürecin karşıtı olarak toplumun bütünlüğünün muhafaza edilmesinde, bir üstyapı aracı olarak ideolojinin oynadığı rolün belirlenmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu kuramsal çerçevede şekillenen iki temel görüş belirir: Birincisi, temel yapının üstyapıyı tek yönlü belirlenimini esas alan görüş; ikincisi, üstyapının temel yapıdan bağımsız veya özerk olabileceği şeklindeki görüş. Tarihsel materyalizmin iki kurucu kertesini ifade eden temel yapı ile üstyapı arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı şeklindeki kuramsal bir arayış, çeşitli vesilelerle farklı tartışmalara kaynaklık etmiş olsa da, bu tartışmaların kitlendiği ana nokta kertelerden hangisinin esas olarak belirleyici olduğudur. Tek yönlü belirlenimi esas alan bir kavrayış temelinde temel yapının ön plana çıkarılması ekonomizm, reformizm, sınıf indirgemeciliği, mekanik materyalizm; üst yapının ön plana çıkarılması idealizm, tarihsici biçiminde çeşitli eleştirilere uğramışlardır. Dolayısıyla, Marksist kuram içinde geliştirilen siyasi analizlerin birçoğu –genel bir kaide olmamakla birlikte- bu iki ön kabulden biri üzerinde şekillenmiştir.

Ekonomik belirlenimcilik düşüncesinin sınırlarını belirlediği en keskin ifade, ekonominin her şeyi belirlediği iddiasında somutlaşır. İnsan maddi malların üretimi olmadan hayatını devam ettiremeyeceğine göre, üretim biçimi ve bununla bağlantılı toplumsal işbirliği diğer bütün faktörlerin temel dayanak noktasını oluşturur. Kuşkusuz, üretim araçları ve üretim ilişkileri zamanla karmaşıklaştıkça, ekonomik yapıyı sürdürmek ve düzenlemek için yeni kurumlara ihtiyaç duyulacaktır. Bu kurumlar ne kadar karmaşık bir hale bürünürse bürünsün, ne kadar bağımsız veya özerk bir görünüme kavuşursa kavuşsun, onların asli görevi üretimi gerçekleştirmeye yönelik olacaktır.

Ekonomik belirlenimcilik düşüncesinin bir de siyasal boyutu vardır. Her toplum varlığını ortak üretim sayesinde gerçekleştirir. Ne var ki, kapitalist toplumun

dayandığı üretimin özel biçiminde, küçük bir azınlık yaptığı toplumsal katkıdan çok daha fazlasını elde eder. Bu küçük azınlığın toplum içindeki avantajlı konumunu muhafaza etmesi ve onu sürekli kılması, çoğunluğun zorunlu ihtiyaçlarına erişim sağlama yollarını kendi sınıf çıkarlarına hizmet edecek biçimde kullanmasıyla mümkün olur. Çoğunluğun maddi ihtiyaçlara olan erişimi piyasa ilişkilerinin dayandığı iktisadi koşullar altında gerçekleşir. Zorunlu ihtiyaçlara olan erişim, emek ve yeteneklerin gelir için değiş tokuş edilmesiyle sağlanması ve bu küçük azınlığın üretim araçlarına sahip olmasına bağlı olarak istihdam mekanizmaları üzerinde etkin denetim kurması, egemen grup veya sınıfın toplum içinde hakim bir pozisyona ulaşmasına yol açar. Bu küçük azınlığın elinde topladığı iktisadi zenginliğin kaynağı, kapitalist üretim tarzına içkin olan "*artı değer*"in (*surplus value*) üretilmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla, egemen konumdaki azınlığın sınıfsal iktidarına son verip, daha adil bir gelir dağılımını kurmak; üretim araçları üzerindeki kapitalist mülkiyete son vererek, üretimin denetiminin ele geçirilmesiyle, bir başka ifadeyle, yeni bir üretim tarzının kurulmasıyla olanaklı olabilir.

Ekonomik belirlenimcilik düşüncesini esas alan bu kuramsal çözümlemelerden farklı olarak, üstyapının toplumsal işlevine öncelik kazandıran karşı görüşler de ileri sürülmüştür. Üstyapı uğrağını geliştirilen kuramsal çözümlemelerin merkezine koyan bu görüşler; toplumsal hareketliliğin çeşitli yönlerini ekonominin bir yansıması olarak tanımlayan indirgemeci bakış açısının, üstyapı kurumlarının modern kapitalist toplumdaki karmaşık yapısını ve kendi başlarına yarattıkları toplumsal etkileri yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle temelden reddeder. Althusser'in, üstyapının işlevini "görece özerk" temelde açıklaması (2013: 161-162); Poulantzas'ın kapitalist devleti toplumsal formasyonun çeşitli düzeyler ve kerteler arasındaki tutunumu (*cohesion*) sağlayan bir işlevi yerine getirecek şekilde tanımlaması (2014: 46) ekonomik belirlenimciliğe karşı üstyapının önemini vurgulayan kuramsal düşüncelerdir. Üst yapının önemine işlerlik kazandıran bu görüşlere göre, egemen sınıf veya grup siyasal iktidarını ve toplum üzerindeki denetimini sahip olduğu ekonomik güç sayesinde sürdürdüğü ileri sürülebilir, ancak, bu süreç çok daha fazla ve etkin bir biçimde üstyapı kurumları aracılığıyla sağlanır. Modern kapitalist toplumlarda bireyler, çeşitli üstyapı kurumlarıyla farklı düzeylerde ilişki içerisine girerek, çoğulcu demokratik sistemin sunduğu olanaklar çerçevesinde çeşitli kurumlarda yer alarak, toplumun dokusuyla o kadar uyumlu hale gelirler ki, toplumsal denetimin sağlanmasına yönelik ekonomik belirlenimcilik düşüncesi temelinde yapılan tüm açıklamalar yetersiz kalır. Bunun yerine, bir toplumsal denetim aracı olarak "rıza" kavramı öne çıkar. Bu düşünceye göre, egemen sınıf toplum üzerindeki otoritesini tehlikeye sokacak bir şekilde sürekli baskı uygulayarak varlığını koruyamaz. Bu noktada, toplumsal

"rıza"ya çok büyük ölçüde ihtiyaç duyulur. Bu da, bir takım toplumsal hak ve sorumlulukların, belli olanaklardan yoksun bırakılmış çoğunluğun içinden çıkan gruba devredilmesiyle veya paylaşılmasıyla gerçekleşir. Egemen sınıf veya grup kendi siyasal iktidarını birlikte paylaştığı bu kişilerin kurumsal yapının çeşitli yasal faaliyetleri içerisinde etkin bir şekilde yer alma oranı arttıkça, toplumsal meşruiyet ve "rıza"nın sözde gönüllü bir şekilde oluşuyormuş gibi, bu süreçteki payları da artar. Böylece, egemen sınıf genişleyen otoritesini, toplumsal "rıza"nın bir türevi olan meşruiyet sayesinde pekiştirme imkânına kavuşturmuş olur. Ekonomik belirlenimcilik düşüncesinin öncül dayanaklarının oluşturduğu temel varsayımlara benzer bir şekilde üretim araçlarının özel mülkiyetine son verip, kamu yararını dikkate alan denetim ve örgütlenme mekanizmalarının geliştirilmesi toplumsal dönüşüm süreçlerinde nihai hedef olarak görülse de, üstyapı kurumlarının denetim altına alınmasının gerekliliği öncelikli bir yere sahiptir.

Kapitalist toplumsal formasyonda var olan iktisadi sömürünün aldığı özel biçim –ekonomik belirlenimciliği esas alan düşünceden farklı olarak- devrimci hareketin gelişmesi için gerekli bir ölçüt sayılabilir, ama bu potansiyelin hayata geçmesi mutlak bir ilke gibi addedilemez. İktisadi sömürü toplumsal değişimin ön koşulu olabilir, ama bu, insanların içinde bulunduğu toplumun eşitsiz yapısıyla doğrudan bir bağlantı kurabileceğini garanti etmez. Toplumsal dönüşüm, geniş kitlelerin iktisadi sömürünün bilincine varmasına ve onu değiştirme iradesini gerçekleştirme kararlılığına bağlıdır. Çoğulcu demokratik sistemin kurumsal yapısı, toplumun çok farklı katmanlarını içine çekerek mevcut sorunların çözümüne yönelik tartışma olanakları yaratması ve belli noktalarda uzlaşı sağlaması; geniş kitlelerin aktif katılımına dayalı bir toplumsal dönüşümün doğrudan güç kullanarak devrimci yöntemlerle gerçekleşebileceği yönündeki bir düşünceyi olanaksız kılar. Dolayısıyla, toplumsal değişim aniden gerçekleşmesi mümkün olamayacağına göre, bu değişim stratejisi uzun erimli bir toplumsal mücadeleyi temel alarak aşamalı ve ikna edici bir şekilde olmalıdır. Bu da, devrimci mücadelenin esas belirleyeni olarak üstyapının çeşitli uğraklarının ön plana çıkmasına yol açar.

Gramsci, Birinci Dünya Savaşı'nın genç kurmaylarının birbirine rakip savaş stratejilerini farklı bakış açılarından hareketle, yeni tartışmalara zemin oluşturacak bir şekilde yorumlayıp, faşizmin etkisi altındaki savaş sonrası İtalya'sının özgün koşulları altında sınıf politikalarını hayata geçirmek amacıyla önemli ölçüde dersler çıkarabileceğini düşünmüştür. O'nun kapitalist devlete ilişkin geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin önemi, İtalya'nın siyasal ve toplumsal pratiğinin bileşenlerinde ortaya çıkan tarihsel deneyimin kesiştiği noktalardan hareketle, modern kapitalist devletin işlevine yönelik özgün ve özgül düşünceler geliştirebilmiş olmasıdır. Çeşitli

bileşenlerin bir araya gelerek Gramsci'nin düşünsel bütünlüğünü oluşturduğu tarihsel blok, hegemonya, mevzi savaşı, pasif devrim gibi zengin kavram seti, bir toplumsal oluşumun analizinde önemli bir açılım sunar. O'nun sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi amacıyla stratejik temelde geliştirdiği kuramsal çözümlemelerinin odak noktasını, tarihsel blok kavramıyla bağlantılı bir şekilde geliştirdiği "entegral devlet" kavramı oluşturur.

Gramsci, tarihin evrelerini ifade eden zaman çizgisini kırdıkları için Bolşevikleri selamladığı *Kapital'e Karşı Devrim* adlı makalesinde, evrimsel belirlenimciliğin bir türevi olan yazgıcılığa karşı bir itirazı dile getirmekte idi. Ekim Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan olaylara işaret ederek şöyle diyordu Gramsci: "…olaylar ideolojiyi alt etti. Olaylar, Rusya tarihinin tarihsel materyalizmin kanunlarına göre ne şekilde açıklanacağını belirleyen eleştirel şemaları berhava etti" (2010: 40). Gramsci, Rusya'da kapitalist üretimin hâkim üretim tarzı haline henüz gel(e)memiş olmasına karşın sosyalist bir devrimin gerçekleşmiş olmasından hareketle, üstyapının ayrıntılı bir analizinin gerekliliğine işaret etmekteydi. Üstyapı uğrağından hareketle nesnel gerçekliğin anlaşılmasına yönelik bir kuramsal çözümleme, Marksist teori içinde nasıl yapılabilirdi. Zira Marx, gelecekte sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli toplumsal koşullara işaret ederken, ekonominin gelişmişlik düzeyine denk düşen mülkiyet ilişkilerinin ulaştığı ileri düzeyi bir ön şart olarak düşünmüştü. Bunun anlamı, kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel seyri içinde ulaştığı gelişmişlik düzeyinin aldığı özgül biçimin, verili mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinin dönüştürülmesi anlamında sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi yönünde uygun bir zemin yaratabileceği idi. Gramsci'nin çalışmaları yöntemsel açıdan değerlendirildiğinde toplumsal oluşumun iki kurucu kertesi arasındaki ilişkinin kuruluş biçimi dikkatten kaçmamalıdır. Bazı düşünürler, Gramsci'nin üstyapıyı ayrıcalıklandırdığını, dolayısıyla da Marx'ın kuramsal çözümlemelerinden belli noktalarda ayrıldığını iddia etmiştirler. Ancak, Gramsci, üstyapı uğrağında ortaya çıkan çeşitli olayları görüntü ya da olgu konumuna indirgeyen ekonomik belirlenimciliğin her çeşidini reddeder (Merrigton, 1999: 356-359). Gramsci, ne temel yapıyı ne de üstyapıyı birbirleri karşısında ayrıcalıklı bir konuma yükselten kuramsal çözümlemeleri kabul eder. O'na göre, bir toplumsal oluşumun iki kurucu kertesi arasındaki ilişki diyalektik ilişkiyi ifade eden organik bir bütün içinde kavranmalıdır. Dolaysıyla, bir tarihsel blokun analizi kertelerin birbirinden yalıtılmışlığı temelinde yapılamaz. Gramsci, sivil toplum, devlet, faşizm, sınıf gibi Batı Avrupa siyasal düşünce tarihi içinde gelişen bir dizi kavram setini hem Marksist siyaset teorisinin geleneksel öndeyişi içinde yeniden inceleyerek hem de bunların yerine yenilerini geliştirerek İtalyan toplumunun özgün koşullarının incelenmesinde ve mevcut sorunların çözümüne yönelik yaptığı

çalışmalarla Marksist teorinin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. O'nun bu kuramsal çözümlemeleri İtalyan toplumunun verili ilişkileri ile sınırlı kalmayıp, çeşitli tarihsel blokların incelenmesine yönelik özgün bir açılım da sunar. Bu çerçevede Gramsci, bir toplumsal grup veya sınıfın toplumun büyük çoğunluğunun "rıza"sını kazandığı sürece egemen konuma gelebileceğini ileri sürer. Gramsci, daha sonraki çalışmalarında tarihsel bloku, "güç" ve "rıza" diyalektik birliğinin bir ifade şekli olarak geliştirdiği "hegemonya" kavramı altında inceleyerek, çalışmalarına daha derin bir anlam kazandır.

Bu makalede, yaptığı çalışmalarla farklı Gramsci değerlendirmelerine yol açan iki önemli düşünür olarak kabul edilen Perry Anderson ve Norberto Bobbio'nun çalışmalarından hareketle, *Defterler'*de geçen en önemli paragrafların ışığında devlet ve hegemonya kavramlarının toplumsal işlevleri açısından bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Hedeflenen amaç, Gramsci'nin çalışmalarına yönelik yapılan hatalı değerlendirmelerin nedenlerini açıklayıp, kendi içinde tutarlı bir kapitalist devlet kuramının geliştirilebileceğini göstermektir. Daha sonra, tarihsel blokun sürekliliğini sağlaması açısından hegemonyanın ve devletin toplumsal işlevi üzerinde durularak, karşı hegemonyanın oluşum süreci incelenmektedir.

Tartışma Evreni

Gramsci'yi diğer Marksist düşünürlerden ayırt eden en temel özelliği, üstyapıyı temel yapı karşısında içerik ve işlevsel açıdan ayrıntılandırıp, onu tarihsel dönüşüm süreçlerinde aktif bir uğrak olarak kuramsallaştırmış olmasıdır. Üstyapının farklı uğraklarında ortaya çıkan çeşitli görünüm ve etkinliklerin belli bir yönteme dayandırılarak yapılan bu ayrıntılı analizi, O'nun düşüncelerinin ekonomik-politik ya da sınıfsal niteliğinin temel dayanağını oluşturur. Bu kuramsal çözümleme, hegemonya kavramının sadece sivil toplumla sınırlandırılmayıp, ekonomik boyutuyla birlikte kavranması gerektiğini gösterir. Sonraki yıllarda Althusser ve Poulantzas da benzer bir şekilde üstyapıyı, sivil toplumu da içine alacak bir biçimde genişleterek, devletin ideolojik aygıtları bağlamında değerlendireceklerdir. Her ne kadar Gramsci ve Althusser, üstyapının ayrıntılı bir çözümlemesini esas alan bir araştırma çabası içerisine girmişseler de, bu onların düşüncelerini aynı felsefi temellere dayandırdıkları anlamına gelmez. Her şeyden önce Gramsci tarihsici (*historisizm*) bir düşünür iken, Althusser ise yapısalcı olarak kabul edilmiştir (Texier, 1985: 13, 38, 47).

Defterler'de geliştirilmeye çalışılan kapitalist devlet kuramının biri pratik, diğeri teorik olmak üzere iki ayrı düzlemde ilerlediği söylenebilir. Birincisi, tarihsel

deneyimin yorumlanmasıyla ilişkilidir; ikincisi, belli bir dönemle sınırlandırılamayacak olan evrensel sorunların kuramsallaştırılmasına yöneliktir (Yetiş, 2009: 130). Devlet-sivil toplum ikiliği konusundaki kuramsal yaklaşımın yöntembilimsel belirleyicileri, yukarıda ifade edilen düzenlemelerden ikincisinin içsel zorunluluklarına uygun olarak, geleneksel söylemde pek rastlanmayan *tarihsel blok* kavramı üzerinden biçimlenir. Tarihsel blok kavramı sadece devletin işleyiş biçimini açıklamaya yönelik bir girişimi ifade etmesi açısından değil, aynı zamanda *Defterler*'de geçen farklı inceleme alanlarının içeriğini oluşturduğu diğer bileşenlerin açıklanmasına yönelik olarak da önemli bir yere sahiptir. Buna göre, "…yapılar ve üstyapılar bir tarihsel bloku biçimlendirir. Yani, yapıların karmaşık, çelişkili düzensiz bütünlüğü, üretim ilişkilerinin toplumsal bütünlüğünü yansıtır" (Gramsci, 1971: 366). Bu noktada, yapı-üstyapı ilişkisinin organik bir bütünlüğü yansıttığını söyleyebiliriz. Ayrıca, tarihsel blok kavramı, bir toplumsal oluşumun çözümlenmesinin bütünselci bakış açısına dayandırılmasına olanak sağlar.

Gramsci, bir toplumsal oluşumun çeşitli düzey (*level*) ve kerteleri (*instance*) arasındaki ilişkileri tek yönlü nedensellik ilişkisine dayandırarak açıklayan mekanik materyalizmin düşünsel öncüllerinden farklı olarak, tarihsel blokun çeşitli kerteleri arasındaki "zorunlu karşılıklılık" durumunu diyalektik bir süreç olarak tanımlar: "…yapı üstyapı arasındaki zorunlu karşılıklılık" (*necessary reciprocity),* gerçek diyalektik bir süreçtir" (1971: 366). Bu diyalektik süreç, tarihsel blokun kerteleri arasında kurulan ilişkiyi tanımlamakta sınırlı kalmayıp, sivil toplum ve politik toplum ikiliğinin (*dichotomy*) kuramsallaştırılması açısından da geçerlidir. Ekonomik alandan siyasal alana diyalektik geçişi önemseyen bir perspektif, ancak, kuramsal düzeyde üretilen soyut gerçekliğin farklı kerteleri arasındaki organik birliğin kurulmasıyla olanaklıdır (Yetiş, 2009: 131). Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde, tarihsel blokun çeşitli kerteleri arasındaki ilişkiyi diyalektik bir ilişki olarak belirledikten sonra, belli bir soyutlama düzeyinde üretilen soyut gerçeklik organik bir bütünlük içinde düşünülmelidir. Dolayısıyla, Gramsci, üstyapının iki kurucu kertesi şeklinde konumlandırdığı "sivil toplum" ve "politik toplum" arasındaki ilişkiyi çatışkılı (*antinomy*) bir ilişki şeklinde değil de, diyalektik ikilik (*dichotomy*) olarak yorumlar. *Defterler*'de dağınık bir şekilde ifade edilen kapitalist devlete ilişkin kuramsal çözümlemeler, Gramsci'nin geliştirdiği bu yöntem temelinde kavranmalıdır.

Ancak, Gramsci'nin devlete ilişkin geliştirdiği bu kuramsal çözümlemeleri farklı noktalarda odaklanan çeşitli eleştirilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle de Anderson ve Bobbio'yu iki önemli Gramsci eleştirmeni olarak ifade edebiliriz. Her iki düşünür de Gramsci'yi bir üstyapı teorisyeni olarak

nitelendirmiştir. Anderson, *Defterler*'de dağınık bir biçimde geçen çeşitli pasajlara dayandırarak geliştirdiği kuramsal düzeydeki eleştirilerini, Gramsci'nin kullandığı diyalektik yöntemi dikkate almaksızın geliştirdiği iki farklı devlet modeli üzerinden yürütür. Bu modellemelerden ilkini, üstyapının iki kurucu kertesini ifade eden sivil toplum ile politik toplumu birbirinden ayırarak farklı uçlarda konumlandığı devlet kuramı; ikincisini, iki kertenin birliği şeklinde tanımladığı devlet kuramı oluşturur.

Anderson'ın Gramsci değerlendirmelerine temel dayanak oluşturduğu, kapitalist devletin işleviyle bağlantılı bir şekilde geliştirilen ve çeşitli tartışmalara konu olan ana temaların tanımlanması konumuz açısından önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada, Gramsci'nin stratejik ve taktik bağlamda ele alarak geliştirdiği "manevra savaşı" ile "mevzi savaşı" arasındaki farkı dile getirdiği en önemli pasajlarının birinden başlayabiliriz: "…vaktiyle manevra ama artık mevzi savaşına inanan askeri strateji uzmanları manevra savaşının askerlik biliminden çıkarılmasını talep etmiyor kuşkusuz. Savundukları, sanayi ve toplumca daha gelişmiş devletler arasındaki savaşlarda manevra savaşına daha önceki dönemlerdekinin aksine stratejik değil, taktik bir işlev verilmesidir" (1971: 234-35). Gramsci'nin, Batı'da geçerli savaş stratejisine ilişkin yaptığı değerlendirmelerin odak noktasını manevra savaşının yerini mevzi savaşına bırakması şeklindeki düşünce oluştururken, manevra savaşı taktik anlamda önemini hâlâ korumaktadır.

Pasajın devamında, "…hiç değilse sivil toplumun pek karmaşık bir hale geldiği ve dolaysız ekonomik öğenin (kriz) tahripkâr saldırılarına karşı dirençli olduğu…" (1971: 235) şeklindeki değerlendirmesi, farklı tartışmalara kapı aralayacak şekilde yorumlanmıştır. Gramsci, yaptığı bu değerlendirmesinde, ekonomik alanı zaman içinde daha karmaşık bir hale gelmiş olan sivil toplumun dışında bırakmıştır. Kuramsal düzeydeki bu kavrayış, sivil toplumu üstyapının iki uğrağından biri haline getirecektir. Ancak, Hegel'den beri Marx ve Engels dahil olmak üzere sivil toplum kavramı, maddi ihtiyaçlar alanının tanımlandığı ekonomik ilişkileri içeren çeşitli etkinlikler şekilde düşünülmüştür.

Pasajın devamında, "…sivil toplumun üstyapıları modern savaşın siper sistemleri gibidir. Savaşta şiddetli bir topçu hücumunun düşmanın bütün savunma sistemini tahrip etmiş gibi göründüğü olur; oysa yalnızca dış yüzey tahrip edilmiştir; görünüşe aldanıp saldıranlar hâlâ etkili bir savunma hattıyla karşı karşıya kalır. Aynı şey büyük bir ekonomik buhran sırasında siyasette de görülür. Kriz, saldıran güçlere zaman ve mekân içinde yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneği sağlamaz; savaşma ruhu da bahşetmez" (Gramsci, 1971: 235). Yapılan bu alıntıda görüleceği üzere devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki bir "denge" (*balance*) biçiminde ele alınıp,

devlet bir "dış yüzey" (*outer perimeter*) şeklinde tanımlanmıştır.

İkinci pasajda Gramsci, Rusya ile Batı'daki sivil toplum-devlet ilişkilerini işlevsel açıdan kıyaslayarak, Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi boyunca geçerli devrim stratejisi ile Batı'da uygulanması öngörülen sosyalist devrim stratejisini karşı uçlara ayırır. O'na göre, Doğu'da devlet her şey olup sivil toplum daha filiz halinde ve peltemsiydi. Batı'da devletle sivil toplum arasında kendine has bir ilişki vardı ve devlet sarsıldığında sivil toplumun sağlam yapısı derhal ortaya çıkıyordu. Devlet arkasında güçlü bir istihdam ve tabya sisteminin bulunduğu bir dış hendekti (*outer ditch*) sadece: ülkeler arasındaki farkların her ülke için titiz bir keşif gerektirdiği açıktı (Gramsci, 1971: 236-238). Batı'daki devlet şimdi sivil toplumun siperleriyle çevrelenmiş bir üst karargâh olmak yerine, arkasında bir iç çekirdeğin olduğu bir dış tampon bölge olarak sivil toplumun ilk versiyonundaki yerini almış durumdadır (Thomas, 2013: 89).

Ancak, Anderson'a göre, ikinci pasaja daha yakından bakıldığında kendi içinde tutarlılığı olanaksız kılacak bazı çelişkiler söz konusudur. İkinci pasajda devletin her şey olduğu Doğu (Rusya) ile sivil toplum ve devletin "kendine has bir ilişki" (*proper relation*) içinde bulunduğu Batı arasında bir kıyaslama yapılmaktadır. Kıyaslamaya ölçüt oluşturacak Batı'daki bu ilişki ilk bakışta "dengeli" (*balance*) bir ilişkiyi çağrıştırır niteliktedir. Hatta Gramsci'nin yazdığı bir mektupta, politik toplum ile sivil toplum arasındaki bir dengeye de vurgu yaptığı görülecektir (1976: 10). Ne var ki, ilgili pasajın son satırları dikkate alındığında, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin bir "*denge*" biçiminde kurulabileceği noktasında Anderson'ın bazı çekinceleri vardır. Pasaj, Batı'da, mevzi savaşında devletin (yıkımına karşı direnebilen) sivil toplumun yalnızca bir "dış hendeğini" oluşturduğu mecazı ile devam eder. Anderson bu alıntıdan hareketle Batı'da devlet, sivil toplum ile kendine has bir ilişki içindeyse nasıl oluyor da, aynı anda "dış hendek" olabiliyor? şeklindeki bir sorunun, metnin iç tutarlılığının sağlanmasını olanaksız kıldığı gerekçesiyle, Gramsci'nin kuramını kendi içinde tartışmalı hale getirdiğini ileri sürer (1976: 10).

Anderson'a göre, birinci pasajda, sivil toplum ile politik toplum arasındaki ilişki bir denge biçiminde kurulurken; ikinci pasajda sivil toplum ayrıcalıklı hale getirilmiş bir uğrak durumundadır. Anderson, devlete ilişkin bu kavrayış temelinde geliştirdiği kuramsal eleştirilerinin ilkini birinci model altında formüle ederek eleştirir. Bu çerçevede, Anderson, Gramsci'den yaptığı çeşitli alıntılardan hareketle sivil toplum ile politik toplum ve bu bağlamda kullandığı kavram setini birbirinden koparak, zıtlıklar temelinde konumlandırır (1976: 23).

Anderson'un yaptığı bu değerlendirmelere dayanak oluşturan *Defterler'*deki çalışmalara bakıldığında sivil toplum-devlet ikiliği (*dichotomy*) temelinde geliştirilen belli bir kavram setinin her iki uğrağa denk düşecek şekilde dağıtıldığı görülmektedir: "Devlet burjuvazinin sömürülen sınıflara baskı veya silahlı tahakküm alanı, sivil toplum ise, burjuivazinin kültürel yönlendirme veya gönüllü hegemonya alanıdır; rıza ile zor, baskı ile ikna, devlet ile kilise, politik toplum ile sivil toplum arasındaki zıtlık" (Gramsci, 1971: 170).

Gramsci'nin devlete ilişkin yaptığı tamamlayıcı nitelikteki diğer açıklamalar bir bütün olarak dikkate alınmadığı için, Anderson'ın Gramsci değerlendirmeleri de, yapılan bu eksik açıklamalar üzerinde mekanik bir ilişkiyi tanımlayacak şekilde gerçekleşir. Böylece, tarihsel blokun her kertesi ve onunla bağlantılı her ikilik diyalektik bir ilişki şeklinde değil de, çatışkılı bir ilişki olarak yorumlanmasına neden olur.

Yöntemsel açıdan yapılan bu hatalı yoruma bağlı olarak Anderson, gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda sivil toplumun devlet karşısındaki üstünlüğünü, burjuvazinin temel iktidar tarzı olarak hegemonyanın baskı karşısındaki üstünlüğüyle bir tutacak şekilde tanımlar. Böylece, hegemonyanın salt sivil topluma özgü olduğu ve sivil toplumun da devlete baskın olduğu dikkate alındığında, kapitalist toplumsal düzenin istikrarını temelde sağlayan şey de, yönetici sınıfın kültürel üstünlüğü olacaktır.

Gramsci'nin düşünceleri bu çerçevede yorumlandığında sosyalist mücadelenin gelişmiş Batılı kapitalist toplumlardaki stratejik anlamı da, siyasal iktidarın ele geçirilmesi sürecinde sivil toplum uğrağında hegemonya mücadelesinin başarıyla yürütülmesine indirgenmiş olacaktır. Eğer Gramsci'nin hegemonya kavramı, Anderson'ın kuramsal çözümlemelerinde ön gördüğü üzere sivil toplum uğrağında üretilen hegemonya mücadelesinin başarısına indirgenerek açıklanacak olunursa; sosyalist mücadelenin zaferi devletin askeri yönünün ortadan kaldırılması sonrası iktidarın ele geçirilmesi şeklinde değil de, işçi sınıfının ideolojik açıdan dönüştürülmesi sayesinde sermaye sınıfının egemenliğine olan bağlılıktan kurtulması anlamına gelecektir.

Anderson, yaptığı bu hatalı Gramsci yorumlarının geçerliliği kabul edildiği takdirde ortaya çıkabilecek pratik sonuçlardan pek memnun görünmemektedir. Daha açık bir ifadeyle, Anderson, birinci modelin geçersizliğini kuramsal düzeydeki açıklamalarla sınırlamayıp, verili ilişkiler üzerinden hareketle göstermeye çalışır. Böylece, Anderson, bir yandan Gramsci'yi eleştirirken, diğer yandan da modern

kapitalist devletin işlevine yönelik kendi özgün düşüncelerini açıklama fırsatı bulur. Ancak, O'nun bu değerlendirmeleri, Gramsci'ye yönelik yaptığı yanlış değerlendirmelerin bir uzantısı şeklinde ortaya çıkar. O'na göre, Gramsci, burjuvazinin toplumsal denetiminin devletin baskı kurumlarından ziyade, sivil toplum kurumları ve pratikleri aracılığıyla sağlandığını, ama aynı zamanda proletaryanın rızasını almayı sağlayan şeyin, fiziksel güç tehdidi yerine düşünsel ikna yöntemlerinin olduğunu düşünür.

Anderson, Gramsci'nin, burjuva sınıf iktidarının baskı ve rıza şeklinde sivil toplum ile devlet arasında paylaştırılmasını hatalı bulur. Çünkü, bütün vatandaşların hukuksal toplamı olan Batılı parlamenter sistemin temel biçimi kapitalizmin ideolojik aygıtlarının faaliyet merkezini oluşturur. Dolayısıyla da düşünsel "rıza"nın birinci kaynağını, parlamenter sisteme etkin ve gönüllü katılım sağlar.

Anderson, sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesi sürecinde yürütülen siyasi mücadelenin odak noktasını, sivil toplum uğrağındaki hegemonya mücadelesine indirgeyen bir stratejik kavrayışın geçersiz olduğunu düşünür. Batılı gelişmiş kapitalist toplumlarda burjuva siyasal iktidarının ideolojik kaynağının, sivil toplum uğrağındaki hegemonyaya bağlı olarak gerçekleştiğini kabul etmek, devletin demokratik potansiyelini tarafsızlaştırır. O'na göre, bu kavrayış tarzı Gramsci'nin düşüncesinin en zayıf noktasını oluşturur (1976: 27). Temsili esaslara dayalı örgütlenmiş demokratik sistemin karakterize ettiği burjuva demokrasisinin bizatihi kendisi ideolojik bir araç olup, iletişim araçları ile kültürel denetimin diğer mekanizmaları onun merkezi ideolojik etkisini pekiştirir. Burjuva demokratik sistemin ifade ettiği özgürlük kavrayışı, Batı kapitalizminin en önemli ideolojik dayanağını oluşturur; sivil toplum uğrağında üretilen toplumsal denetim mekanizmalarının çeşitli uygulamaları ise bu merkezi ideolojik etkiyi güçlendirip, daha da sağlam kılar (1976: 27).

Anderson'a göre, kapitalist üretim tarzının ayırt edici özelliği olan hukukun özgür ve eşit kişiler arasında yapılan ücret sözleşmesinin arkasında yatan gerçek, sınıflar arasındaki farklılıklar oluşturur. Burjuva devleti, tek tek ve eşit yurttaşlar olarak –toplumu farklı sosyal sınıflara bölünmüş gerçekliğinden soyutlanmış olarak- biçimsel anlamda bütün nüfusu eşit biçimde temsil eder. Böylece, sivil toplumun farklı sosyal sınıflara bölünmüşlük gerçeği, devlet uğrağında biçimsel anlamda eşitlenir. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkardığı sınıflar arasındaki eşitsizlik, halkın iradesinin özgür bir ifade şekli olarak belli aralıklarla düzenli olarak yapılan seçim sistemi sayesinde, kendi kendini yönetiyormuş görünümü altında üstesinden gelinmeye çalışılır. Kapitalist üretim tarzına içkin olan

ekonomik sömürünün yol açtığı yurttaşlar arasındaki çatışkılı (antonomy) ilişkiler, hukuk aracılığıyla maskelenir ve sömürülen kesimler parlamenter faaliyetten ayrı kılınır, ona katılamaz hale gelir (1976: 28-29). Parlamenter sisteme dayalı burjuva devletinin varlığı egemen sınıfının diğer bütün ideolojik mekanizmasının şekli çerçevesini oluşturur. Burjuva demokrasisi, toplumsal ilişkilerin sürekliliğinin sağlanmasının varlık nedeni haline gelir. Burjuva demokrasisinin öğelerini oluşturan eşitlik ve özgürlük vurgusu, yani yurttaşların hukuki düzeydeki eşitlik ilkesi ile genel oy şeklindeki siyasi haklar, ideolojik düzeyde yaratılan bir yanılsama olmayıp, siyasal pratiklerle sürekli tekrarlanıp somut düzeyde yaşanılan bir gerçekliğe sahiptir (1976: 29).

Anderson'ın, eleştirilerin odağına birinci modeli koyarak yaptığı bu değerlendirmelerle göstermeye çalıştığı şey, devletin ideolojik etkisinin sivil toplumda üretilen ideolojik etkiden çok daha fazla ve siyasal iktidarın dayanağını oluşturması açısından çok daha belirleyici olduğudur. Sivil toplum uğrağında üretilen toplumsal rızanın maddi bileşeni durağan olmayıp, kısa sürelidir. Buna karşılık parlamenter devlet tarafından yerine getirilen rızanın yasal-siyasal bileşeni çok daha istikrarlıdır. Çünkü, kapitalist devletin yönetim şekli sivil toplumda üretilen toplumsal rızanın uğradığı değişimde olduğu üzere aynı konjonktür değişikliklerine tabii değildir (1976: 29-30). O'na göre, burjuva demokrasisinin ideolojisi her türlü reformdan daha güçlüdür ve kapitalist devlet tarafından sağlanan toplumsal mutabakatın sürekli bağlamını oluşturur. Eğer rızanın sağladığı istikrarın sivil toplumda üretilenden çok daha fazlası devletin ideolojik etkisinin bir sonucu olarak gerçekleşiyorsa, Gramsci'nin geliştirdiği modelde olduğu üzere, burjuvazinin sınıf iktidarının ideolojik işlevini sivil toplum ile devlet arasında bölmek mümkün olmayacaktır (1976: 30). Anderson'a göre, sivil toplum uğrağında üretilen kültür toplumsal denetimin sağlanmasında her ne kadar önemli bir role sahip olsa da, rıza ile baskının farklı uğraklara uygun düşecek şekilde dağıtılması gerekmez (1976: 30-31).

Özetle, Anderson'a göre Gramsci'nin düşüncesi, sosyalist mücadeleyi sivil toplum uğrağında hegemonya mücadelesine indirgeyen, sınırlarını burjuva demokrasisinin belirlediği çoğulcu bir sisteme dayandırmaktadır. Dolayısıyla, burjuva hukukunun üstünlüğünü esas alan bir siyasal düzende sosyalizmin iktidar mücadelesi sivil toplumda yürütülen karşı hegemonyanın başarısına bağlanması, devletin tüm sınıflar karşısındaki tarafsızlığıyla açıklanabilir. O'na göre, sivil toplum uğrağında üretilen toplumsal denetim aracı olarak "rıza"nın önemi ne abartılmalı ne de devletin ideolojik kültürel rolünün karşısına konulmalıdır. İdeolojik hegemonyanın gerçekleştiği uğrak olarak düşünülen sivil toplumdan çok daha fazlası devlet uğrağında gerçekleşir.

Anderson'ın diğer bir itirazı ise, devlete ilişkin olarak geliştirdiği ikinci modele yönelik yaptığı eleştirilerde somutlaşır. İkinci modele ilişkin değerlendirmelere geçmeden önce Anderson tarafından yöntemsel açıdan yapılan hataların bir benzerinin, Bobbio tarafından geliştirilen Gramsci eleştirilerine kuramsal açıdan hangi noktalarda temel dayanak oluşturduğunun ortaya konulması konumuz açısından ufuk açıcı bir katkı sağlayacaktır. Bobbio, Marx'ın düşüncelerinin Gramsci tarafından iki tersine çevrilme işlemine uğradığını iddia eder. Birincisi, altyapıya oranla üstyapı uğrağının; ikincisi, üstyapı içinde devlete oranla ideolojik uğrağın ayrıcalıklı duruma getirilmesi dir. O'na göre, Marx'ın düşüncesinde ifade bulan yapı-üstyapı uğraklarından ilki birincil ve koşullandıran uğrak, ikincisi ikincil ve koşullandırılan uğrak iken; Gramsci'de ise bunun tam tersi geçerlidir. Ayrıca, Bobbio yaptığı bu değerlendirmede üstyapıya atfettiği ayrıcalıklı konumu daha da pekiştirerek ona "etkin" ve "olumlu" bir anlam kazandırır (Bobbio, 2004: 101-103, 105-107). Ne var ki, yapılan tüm bu eleştiriler boyunca, Gramsci'nin üstyapı uğraklarının hem kendi arasındaki ilişkisinin hem de yapıyla olan ilişkisinin diyalektik niteliğine *Defterler*'de yaptığı kayda değer vurgu hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır. Gramsci'nun, yapı-üstyapı arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine yönelik yöntemsel temelde yaptığı değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, Bobbio'nun bu eleştirisini kabul etmek olanaksız görünmektedir.

Gramsci, Marx'ın çalışmasında ifade bulan bir takım değerlendirmelerinden (1993: 1-3) hareketle temel yapıya ilişkin olarak iki ilke saptar. (a) Bir toplum kendine, gerekli ve yeterli koşulları ya da en azından belirleme ve gelişme yolunda bulunan koşulları henüz var olmayan hiçbir görev saptayamaz. (b) İlişkilerinde örtük olarak içerilmiş bulunan bütün yaşam biçimlerini geliştirmedikçe, hiçbir toplum dağılmaz ve yerini bir başka topluma bırakamaz (Texier, 1985: 62). Gramsci, bu yorumunu üstyapı hakkında yaptığı değerlendirmelerle birleştirir: "…insanların ekonomik dünyada kendilerini gösteren çatışmaların bilincine ancak ideolojiler alanında vardıkları…"(1985: 63). Böylece, Gramsci, üstyapının çeşitli uğraklarında ortaya çıkan çelişkilerin sınıfsal temellerinin ekonomik alandaki hareketlilikle diyalektik bir bütün içinde açıklamış olur.

Yapılan bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere tarihsel blokun iki kurucu kertesi arasındaki ilişki, Anderson ve Bobbio'nun değerlendirmelerinde görüldüğü biçimiyle, ne mekanik bir ilişki ne de kertelerden birinin diğeri karşısındaki ayrıcalıklığını ön plana çıkaran bir ilişki şeklinde nitelendirilebilir. Kerteler arasındaki bu ilişki diyalektik bir ilişkidir. Bobbio'nun kuramsal çözümlemelerine içkin olan bu belirleyici yanlış başladığı noktada kalmamakta, geliştirdiği diğer

farklı yorumlara da dayanak oluşturmaktadır. Bu çerçevede, tarihsel blokun üstyapısının iki kurucu kertesinden biri olan sivil toplum birincil ve olumlu uğrak, politik toplum ise ikincil ve olumsuz uğrak olarak düşünülür. Sivil toplumun bu ayrıcalıklı konumundan hareket edildiği takdirde, iktidarın bağımlı sınıflar tarafından fethinin salt sivil toplum uğrağında yürütülen etkinliklere bağlı olduğunu kabul etmek gerekir.

Ne var ki, sivil toplum kavramı, "entegral devletin" zorlama aygıtı olarak salt politik toplumu değil, hegemonya aygıtı olarak sivil toplumu da kapsayan, iktidarı elinde bulunduran egemen sınıf sayesinde tüm toplumu kendi onaşmasıyla yönettiği devlet teorisinin bir yönünü ifade ederken; dar anlamda devlet, sınırlı hükümet aygıtı anlamında üstyapısal etkinliğin bir yönünü niteler. Dolayısıyla, entegral devlet sivil toplum ile politik toplumun tümünü ifade eden çeşitli etkinlikleri kapsar. Gramscigil devlet anlayışının bu şekilde ortaya konuluşu, tüm üstyapısal etkinliklerin sınıf niteliğinin kavranmasını olanaklı hale getirir. Dolayısıyla, özel örgütlerin oluşturduğu hegemonya aygıtı olsun, hükümet aygıtı olsun ekonomik aygıta yeni bir yönelim vermeye girişen yeni toplumsal grubun, tüm toplumu kendileri aracılığıyla yönettiği ve egemenlik altına aldığı sınıf aygıtlarıdır (Texier, 1985: 74).

Bobbio da tıpkı Anderson'ın çalışmalarında olduğu üzere sivil toplumu politik toplum karşısında ayrıcalıklı bir şekilde konumlandırır. Gramsci ise sınıfsal bir niteliğe sahip olan üstyapı uğrağında ortaya çıkan tüm etkinlikleri ekonomik alan ile organik bir ilişki içinde tanımlamıştır. Dolayısıyla, üstyapıyı oluşturan bu çeşitli kerteleri birbirinden ayırmamak ve bu kerteler arasındaki yöntembilimsel ayrımı organik bir ayrıma dönüştürmemek gerekir. Sivil toplum ile politik toplumun birliği edimsel (actual) gerçeklik içinde özdeşleştirilerek kavranmalıdır (Texier, 1985: 74-75). İki düzeyin bu özdeşliği, devletin politik topluma indirgenmiş olmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Tüm üstyapısal etkinliklerin ekonomik-politik ya da sınıfsal niteliği, onları kesin olarak birbirinin karşısına dikme olanaksızlığını ortay koyar.

Anderson'ın ikinci model altında geliştirdiği devlet eleştirisine dönebiliriz. Gramsci'nin çalışmaları bir bütün olarak dikkate alındığında, önceki modelle bağlantılı olarak devletin ikinci görünümü, sivil toplum ile politik toplumun bir sentezi olarak ortaya çıkar. Ancak, Anderson, devletin bu ikinci görünümünü oluşturduğu çeşitli bileşenlerin somut düzeye uygun düşen kuramsal çözümlemelerle bağlantılı olduğu gerçeğini dikkate almaksızın eleştirdiği için, Gramsci'nin bu noktadaki iç tutarlılığını kavrayamamıştır.

Politik toplum ile sivil toplumun bir sentezi biçiminde ortaya çıkan devletin bu ikinci görünümünü nesnel gerçeklik düzeyiyle olan bağlantısı dikkate alındığında, Gramsci'nin tarihsel açıdan devletin, sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldıracak şeklinde genişleyen etkisi ile sosyalist mücadelenin izlemesi gereken stratejik açıdan iki önemli noktaya vurgu yaptığı görülecektir. Gramsci, nesnel gerçeklik düzeyinde oluşturduğu devletin ikinci görünümü ve bununla bağlantılı bir şekilde geliştirdiği sosyalist devrimci stratejinin tarihsel açıdan öncül dayanağını; 1871 Komün deneyiminin başarısızlığının bir sonucu olarak devletin etkinliğinin sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldıracak şekilde genişlemesiyle ilişkilendirerek açıklar. Ekonomik ve siyasal açıdan gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda geçerli olduğu düşünülen sosyalist mücadelenin özgünlüğü bu çerçevede kavranmalıdır.

Gramsci, sürekli devrim teorisi hakkındaki görüşlerini ifade ettiği paragrafta bazı önemli noktaları şu şekilde değerlendirir: "Sürekli devrim kavramı büyük kitle partilerinin ve sendikaların olmadığı, toplumun birçok bakımdan akışkan olduğu bir döneme aittir. O dönemde taşra çok daha geriydi; siyasal iktidar ile devlet gücü sadece birkaç- hatta tek- kentin elindeydi. İlkel bir devlet aygıtı karşısında sivil toplum özerk bir niteliğe sahipti. Ayrıca, (…) dünya piyasalarındaki ilişkilerinde ulusal ekonomiler bugünkünden çok daha özerkti. 1870 Sonrası sömürgeciliğin yayılmasıyla birlikte bütün bu öğeler değişmeye başladı. Devletin uluslararası ilişkileri ile iç ilişkileri daha karmaşık ve kapsamlı hale geldi, 1848'e ait bir kavram olarak sürekli devrim formülü genişletilip "*sivil hegemonya"* şeklinde aşıldı. Askerlik sanatında olan değişiklik siyaset sanatında da olmakta, manevra savaşı giderek mevzi savaşına dönüşmekte… Mevzi savaşı için cephenin sürekli istihkâmları ne anlama geliyor ise, siyaset sanatı için modern demokrasilerin devlet organları ile sivil toplumdaki karmaşık kurumlardan oluşan büyük kitle yapıları o anlama gelir" (1971: 242-243). Komün deneyiminin başarısızlığı "*manevra*" savaşından "*mevzi*" savaşına doğru bir değişimi ortaya koyarken, bu durum sivil toplum ile devlet arasındaki değişime de uygun düşer. 1848'de sivil toplum yeterince güçlü olmayan devlet karşısında özerk durumdadır. 1870 sonrasında devletin iç yapısı çok karmaşık hale gelmiş, sivil toplum da aynı oranda gelişmiştir. İşte "sivil hegemonya" da burada ortaya çıkar (Anderson, 1976: 26).

Her ne kadar Gramsci, Batı'da siyasal ve toplumsal düzeyde ortaya çıkan değişime bağlı olarak sürekli devrim stratejisinin geçersizliğinden hareketle "manevra savaşı"nın yerini "mevzi savaşı"na bıraktığını göstermeye çalışmışsa da, O'nun sosyalist bir devrimi gerçekleştirme sürecinde şekillenen düşüncelerinin ağırlık merkezini, Batı Avrupa'da devletin 19. yüzyıl sonlarından itibaren nüfus alanının artmasıyla bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan, siyasal ve toplumsal

düzeylerdeki değişim oluşturur. Artık, sivil toplum devlet karşısında sahip olduğu özerkliği çok büyük ölçüde yitirmiş durumdadır. Devletin etkinlik alnının sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldıracak şekilde genişlemesi, Gramsci'nin "entegral devlet" yorumunun önemli bir aşamasını oluşturur.

Gramsci'nin, önceki açıklamalarından farklı, ancak tamamlayıcı nitelikteki politik toplum ile sivil toplumun sentezi şeklindeki açıklaması, devlete ilişkin yapılan değerlendirmeleri farklı bir düzeye taşınmasına yol açar. Buna göre, "Genel devlet fikri sivil toplum fikrine atıfta bulunacak öğeler taşır. Öyle ki şu söylenebilir: devlet=sivil toplum+polik toplum, yani devlet=zor ile pekiştirilmiş hegemonya" (1971: 263). Artık, devlet, iki uğrağın bir sentezi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu alıntı, "*entegral devlet*" anlayışının en yetkin ifadesi olarak kavranmalıdır. Devletin nesnel gerçeklik düzeyindeki bu ikinci görünümü ayrı bir devlet modeli olmayıp, Gramsci'nin organik bir bütün içinde birleştirdiği, devletin daha somut düzeydeki bir ifadesidir. Dolasıyla, Anderson'ın, Gramsci'nin çalışmalarından hareketle geliştirdiği, birbiriyle çelişen iki farklı devlet modeli çıkarsamasını kabul etmek olanaksızdır.

Anderson yaptığı bu değerlendirmelerden sonra kuramsal çözümlemelerini iki uğrağın sentezinin geçersiz olduğu düşüncesi üzerinden yürütür. Tıpkı birinci modelde olduğu gibi ikinci modelin de pratikle olan ilişkisini kurarak, geçersizliğini göstermeye çalışır. O'na göre, Gramsci bu ikinci modelde, toplumsal kontrol araçlarını ayrı ayrı değil de, devlet ile sivil toplumdaki ideolojik kontrol araçlarının birliği şeklinde kavrar. Önceki modelde hegemonyanın üretimi sivil toplumla sınırlandırılmışken, bu sürece devlet de dahil edilir. Böylece, hegemonyanın etkinlik alanı kültürel üstünlük faaliyetinin gerçekleştiği ideolojik aygıtlar ile sınırlı kalmayıp, devletin baskı aygıtına da dahil olacak şekilde genişlemiş durumdadır.

Anderson, bu bakış açısının da hatalı olduğunu düşünür. Zira, zor kullanma hukuken devletin elinde toplanmıştır (1976: 31-32). O'na göre, Gramsci, "zor" ve "rıza"nın birliğine hem devlette hem de sivil toplumda yeni bir işlerlik kazandırır. Anderson, iktidarın rıza ve zor işlevlerinin dağılımında yapısal bir simetrisizlik olduğunu düşünür. O'na göre, ideoloji, sivil toplum ile devlet arasında paylaşılması gerekirken, baskı ise sadece devlete özgü bir faaliyettir (1976: 32).

Anderson'un bu açıklamalarını kabul etmek doğru değildir, çünkü Gramsci'nin değerlendirmelerinde vurguladığı üzere sivil toplum kurumlarında ideoloji hakim bir öğe olmakla birlikte baskı öğesi de uygulanabilir. Örneğin, çeşitli inanç biçimlerinin (dini veya felsefi) insanlar üzerindeki manevi etkisi her ne kadar

güçlü olsa da, muhalif olanlar üzerindeki etkisi de fiziksel bir etki kadar tahripkâr sonuçlar doğurabilir. Eğitim kurumları, toplumun geneli üzerinde eğitici ve öğretici bir niteliğe sahiptir, ancak, disiplinin sağlanması açısından çok defa "zor"a başvurulduğu görülebilir. Benzer bir şekilde, sivil kurumlarda ırk ve cinsiyet ayrımcılığı, yasal zor biçiminde ortaya çıkmasa da, kişiler üzerinde yıkıcı sonuçları vardır (Ransome, 2013: 190). Ayrıca, aile fertleri arasında da, çeşitli derecelerde fiziksel baskı ortaya çıkabilir (2013: 191). Anderson, Gramsci'nin kullandığı diyalektik yöntemi dikkate almadığı için, baskıyı devlete, ideolojiyi de salt sivil topluma indirger. Ne var ki, rıza ve baskı diyalektik birliği, üstyapının iki kertesine dağıtılmıştır. Baskı öğesi devlet uğrağında hâkim bir durumda ideolojiyi içerirken, ideoloji öğesi ise sivil toplumda hâkim durumda baskı öğesini içerir.

Gramsci, soyut hareket yasalarını tanımlamakla ya da kapitalist devletin zorunlu biçim ve işlevlerini ortaya çıkarmakla ilgilenmedi. Bunun yerine, belli bir konjonktürdeki devlet iktidarını uygulayan çoğul toplumsal güçler arasındaki karmaşık ilişkileri belirlemeye çalıştı. O'nun kuramsal çözümlemelerinin dayandığı nokta hükümet aygıtı ile sivil toplum arasındaki organik ilişkiye yapılan vurgudur (Jessop, 1990: 51).

Tarihsel gerçekliğin bir uğrağını ya da bir görünümünü ifade eden sivil toplum kavramı, gerçeğin basit ama tamamlayıcı yönünü adlandıran kavramlardan ayrılmaz bir niteliğe sahiptir. O halde tarihsel blokun analizi onu oluşturan çeşitli kerteler arasındaki diyalektik ilişkiler bağlamında ele alınarak değerlendirilmelidir. Hükümet aygıtı olarak dar anlamıyla devletin karşısında, yönetici sınıfın hegemonya aygıtı olarak sivil toplum; güç ve diktatörlük uğrağı karşısında, ikna ve onaşma uğrağı bulunur. Altyapıyı dönüştüren ekonomik-politik savaşım uğrağı karşısında, kültürel ya da etik politik yayılma uğrağı yer alır. Bu üstyapılar teorisinde, sivil toplum politik toplumdan ayrılmaz bir şekilde "entegral devlet" olarak nitelenirken, ekonomiyle diyalektik bir ilişki içindedir. Bu üstyapılar teorisinin kendisi, tarihin yaşayan diyalektiğini kendi bütünselliği içinde kavramayı amaçlayan daha geniş bir bütünün parçasını oluşturur. Zira, yapı-üstyapı diyalektiği, ne ekonomik güçlerin kısmi tarihi, ne de etik-politik bir yapılanma uğrağıdır. Öyleyse üstyapılar teorisi aslında temel yapı ile üstyapılar ilişkisi teorisi, onların birliği teorisi, onların oluşturdukları tarihsel blok teorisidir (Texier, 1985: 49). Bu tarihsel blok teorisi olmaksızın bundan doğan ekonomi ile kültürün birliği ve kültür ile politikanın birliği olmaksızın Gramscigil üstyapılar teorisi anlaşılamaz. Gramsci'nin kendine özgü düşüncesini kavramak için yöntembiliminin özünde olan "temel zorunluk" ilkesine uymak gerekir.

Birinci temel zorunluk ilkesi yapı-üstyapı diyalektik birliğini, ekonomik uğraktan politik uğrağa geçişi, tarihsel hareketin doğuşu ve "*praksis*"in yön değiştirme ve etik politik yayılma uğrağına uzanan gelişmesini kavramak için tarihsel blok kavramından hareket etmeye dayanır (Texier, 1985: 51).

İkinci temel zorunluk ilkesi, tarihsel blokun iki kurucu kertesi arasındaki ilişkiyi değil, ama üstyapının çeşitli uğrakları ya da görünümleri arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bir araştırma kuralı olarak politik toplum ile sivil toplum arasında yapılan ayrım, iki uğrağın ayrımının kesinlikle olanaksız olduğu organik gerçekliğin en iyi çözümlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Politik toplum ve sivil toplum kavramlarına yönelik analitik düzeyde yapılan ayırma işlemi, toplumsal denetimin yeniden üretiminde "zor" ve "rıza" ilişkilerinin ayrıştırılmasına yardımcı olur. Yöntembilimsel ikilik çerçevesinde değerlendirildiğinde, sivil toplum ikna, kendiliğinden rıza, oydaşma, hegemonya ve entelektüel ahlaki liderlik işleviyle nitelenirken; politik toplum ise, bu işlevlerin diyalektik karşıtı olan zor, tahakküm ve diktatörlük olarak nitelendirilir (Yetiş, 2009: 132). Bu ikiliklerin birincileri devletle, ikincileri sivil toplumla ilişkilendirilir. Bu kavramların ikilikler biçiminde oluşturulması kapitalist toplumsal formasyonun çelişkili ve karmaşık yapısını açıklamaya yönelik bir soyutlamayı ifade eder. Dolayısıyla, devletin dar ve geniş temelde yapılan ayrımın ilki analitik metodolojik düzeydeki ayrımını, diğeri nesnel tarihsel gerçeklik düzeyindeki birliğini yansıtır.

Üçüncü temel zorunluk ilkesi, üstyapı ile yapı arasındaki diyalektik birliğin, tek etkeni çeşitli biçimler altındaki insansal etkinlik olan bir süreçten başka bir şey olamayacağını kabul etmektedir. Bu süreç Gramsci'nin felsefi terimle ifade ettiği nesnelden öznele, nitelikten niceliğe, zorunluluktan özgürlüğe bir geçiş olarak betimlendiği, kendi bütünlüğü içinde düşünülen tarihsel diyalektiktir (Texier, 1985: 54). Toplumsal üretici güçlerin gelişmesi ve insanların siyasal etkinliği, olanaklı olan bütün koşulları yarattıkları zaman tarihsel diyalektik devirli olarak praksisin yön değiştirmesine ve yeni bir tarihsel blokun oluşumuna yol açar (1985: 54-55).

Gramsci'nin düşünsel matrisi içinde sivil toplum ile politik toplum arasındaki ilişkinin ele alınış biçimine yönelik katedilen bu aşamada şunu söyleyebiliriz: Devletin birinci görünümü çerçevesinde sivil toplum ile devlet (politik toplum) arasındaki ayrıma yönelik yapılan her açıklama yöntem bilimsel temelde yapılan bir ayrımı ifade etmektedir. Burada geçen devlet kavramı, yöntem bilimsel temelde ele alınarak sivil topluma ait özelliklerden soyutlanıp sırf baskı aygıtı konumuna indirgendiğinden politik toplum kavramıyla ifade edilmiştir. Devletin ikinci görünümü ise, sivil toplum ile politik toplumun organik birliği

şeklinde ortaya çıkar. Burada da devlet iki uğrağın bir sentezi olarak "entegral devlet" biçiminde tanımlanmıştır.

Emperyalizmle bağlantılı bir şekilde gelişen entegral devletin iki görünümünü belirledikten sonra, bir toplumsal denetim aracı olan "hegemonya" kavramının çözümlemesine geçebiliriz.

Hegemonya

Gramsci'nin çeşitli başlıklar altında incelediği konular arasında geçen hegemonya kavramıyla ne kastettiğine ilişkin çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak, genel olarak üzerinde uzlaşılmış bir nokta varsa, o da bu kavramla Gramsci'nin toplumsal güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin belirli somut yaşam biçimlerini incelemeye çalıştığıdır (Crehan, 2002: 146). Gramsci, hegemonya kavramını, ne bir ideoloji ne de toplumsallaşmanın diğer biçimlerine indirgenebilir bir kavram olarak düşünmüştür. Bu çerçevede, ideolojinin "baskı"ya dayalı özelliğiyle hegemonyadan ayrıldığını söyleyebiliriz. Hegemonya ideolojiyi kapsar, ama ona indirgenemez (Eagleton, 2000: 163-164). Gramsci, ideoloji kavramını içerik itibariyle olumsuz bir anlama gelecek şekilde kullanılmasının, üstyapıyı önemsizleştiren ekonomik indirgemeciliğe yol açtığı gerekçesiyle reddeder (Mchellan, 1999: 46). Hegemonya kavramı, Gramsci'nin siyaset ve ideolojiyle ilgili düşüncelerinin örgütleyici odağını oluşturur (Barrett, 1996: 62). Hegemonya, öncelikli olarak, politik bir ilke ve stratejik bir önderlik biçimidir.

Hegemonya kavramının Gramsci'nin düşünsel matrisi içindeki kullanımı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, verili bir toplumsal formasyonu oluşturan çeşitli bileşenlerin "rıza"ya dayalı bir şekilde sürekliliğini sağlaması açısından belirleyici bir öneme sahip olduğu görülecektir. Bu çerçevede bir toplumsal denetim biçimi olarak hegemonya, egemen sınıfların bağımlı sınıflar üzerindeki "rıza"ya dayalı iktidarını sürdürme kapasitesi olarak tanımlanır. Bu anlamda hegemonya politik bir niteliğe sahiptir. Hegemonya, aynı zamanda politik bir hareketin, gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda sosyalist dönüşüm sorununa yol gösterecek şekilde kavranmasına imkân sağlar (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Bu da, hegemonyanın stratejik anlamdaki önemine işaret eder. O halde Gramsci'nin, bu kavramı, bir ülkenin "Hegemonizm"inin diğer ülke veya ülkeler üzerindeki egemen olma arzusunu ifade ettiği, uluslararası ilişkilerdeki yaygın kullanımından farklı olarak, daha özel bir anlama gelecek şekilde kullandığını söyleyebiliriz (Sassoon, 2012: 97).

Hegemonya kavramının stratejik açıdan kullanımı, Ekim Devrimi'ne giden

tarihsel süreç içinde işçi sınıfının burjuva devrim uğrağında, sınıflar arasında derinleşen ideolojik saflaşmaların somut bir nitelik kazandığı özgül koşullar altında üstlenilmesi gereken öncü role ilişkin ileri sürülen, çeşitli öneriler çerçevesinde yapılan tartışmalar bağlamında ortaya çıkmıştı. Kuramsal temelde yürütülen bu tartışmaların esas olarak varlık nedeni, burjuva devrim uğrağında işçi sınıfının tarihsel rolü ve farklı sınıflar karşısındaki konumlanışı meselesi olduğundan, sosyalist devrimle birlikte işlerliğini büyük ölçüde yitirdi.

Hegemonya kavramının bu sınırlı kullanımı tarihsel gerçekliğin somut bir görünüme büründüğü İtalya'nın kuzey-güney eşitsizliğinin verili koşulları altında sermayenin toplum üzerinde artan baskılarına karşın, proletaryanın diğer sömürülen kesimleriyle birlikte yürüttüğü, özellikle de köylülerle kurulacak sınıf ittifakını ifade etmek amacıyla kullanılmıştı. Ancak, kavramın başlangıçta sınırlarını belirlediği tartışma evreni sınıflar arasında kurulması amaçlanan ittifaklarla sınırlı kalmayıp, içeriği zamanla genişleyerek farklı bağlamlarda kullanılıp, verili bir tarihsel bloka bağlı olarak gelişen toplumsal olguların kuramsal çözümlemesinin odak noktası haline gelecektir. Gramsci'nin siyasal örgütlenme ve eylem teorisinin yenilikçi tözünü sağlayan şey, işçi sınıfı öncülüğünde toplumun diğer sömürülen kesimleriyle birlikte kurulması amaçlanan sınıf ittifakının dayandığı hegemonya kavramının önceki dar kullanımından farklı olarak, yeni bir tarihsel bloku oluşturan çeşitli bileşenleri ve onun sürekliliğini sağlayan temel dinamikleri tanımlayacak şekilde kapsamının daha da genişlemiş olmasıdır. Hegemonya kavramının bu genişleyen içeriği çerçevesinde değerlendirildiğinde, Lenin ile Gramsci arasında bazı noktalarda benzerliklerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu benzerlikler hegemonyanın, (a) sınıfsal bir tabana dayanması; (b) entelektüel bir örgütlenme olması; (c) toplumsal tabanda bağlaşık gruplara dayanması; (d) hegemonik bir sistem içerisindeki güç ilişkilerinin çözümlenmesine dayanması (Portelli, 1982: 71-72), biçiminde özetlenebilir. Ancak, iki düşünür arasında belli noktalarda kurulan bu benzerlik mutlak anlamda bir düşünce ortaklığı biçiminde de yorumlanmamalıdır. Gramsci, düşüncede kültürel ve ideolojik yönelimin ön plana çıkması noktasında, Lenin'in düşüncesinden ayrılır. Lenin'in, tekelci devlet kapitalizminin sosyalist bir düzene geçişe olanak sunduğu şeklindeki düşüncesine Gramsci'de rastlanmaz (Thomas, 2009: 191). Lenin için özsel olan devlet aygıtının "zor"a dayalı yöntemler ile devrilmesidir. Hedeflenen amaç politik toplumun devrilmesi olduğundan, politik hegemonyanın kurulması zorunludur. Gramsci'nin stratejik düşüncesinde ise sivil toplum ön plana çıkar ve politik toplum karşısında üstün gelir (Portelli, 1982: 73). O'na göre, yönetici sınıfa karşı savaşımın özsel alanı sivil toplumda yer alır. Sivil toplumu denetleyen grup hegemonik gruptur ve politik toplumun fethi onu devletin (entegral devlet) tümüne yayarak hegemonyayı tamamlar. Leninist kuramsal

çözümlemede "proletarya diktatörlüğü"nün kurulması devletin "zor"a dayanan fethini öncelerken; Gramsci'nin düşüncesinde, işçi sınıfının ideolojik yönetimi (hegemonya, sivil toplum) ve politik militer egemenliği (diktatörya, politik toplum) olarak düşünülmüştür (Portelli, 1982: 73-74). Belli bir konjonktür anında tarihsel gelişmelere bağlı olarak sınıf mücadelesinin ağırlık merkezi bazen devlet (politik toplum) bazen sivil toplum uğrağında yoğunlaşabilir. Nitekim, Gramsci, Ekim Devrimi sürecinde mücadelenin sivil toplumun zayıflığından ötürü doğrudan devlete yönelik gelişmesini olumlu karşılamıştı. Dolayısıyla, Gramsci ve Lenin'nin düşüncesinde politik toplum ile sivil toplum arasındaki ilişki ikilik (*dichotomy*) olarak düşünülmüştür; çatışkı (*antagonizm*) değil. Gramsci'nin hegemonya kavramını bir bütün olarak anlamak için onun tarihsel süreç içinde hangi bağlamlarda kullanıldığının kavranması gerekir.

Gramsci, hegemonya kavramını, modern kapitalist devletin işlevini, belli bir tarihsel dönem içerisinde analiz etme çalışmalarına bağlı olarak geliştirdi (Sassoon, 2012: 98). O'nun modern devletin işlevine yönelik geliştirdiği kuramsal çözümlemeleri, kapitalizmin tarihsel açıdan gelişiminin belli bir uğrağında ortaya çıkan, siyasal ve toplumsal değişimlerin yarattığı çelişkili etkiler ve bu değişimlerin bir yandan emperyalizm ve tekelci sermayeyle, diğer yandan da Ekim Devrimi'yle ortaya çıkan somut sorunlarla sınırları belirlenen sosyalizme geçişe uygun devrimci bir stratejinin yorumlanmasına ilişkin temel sorunları analiz etmeyi tasarladığı bir amacın parçasını oluşturmakta idi (Sassoon, 2012: 99). Bu çerçevede, hegemonya kavramının tarihsel bağlamının birinci yönünü, finans kapital ve tekellerin egemenliğinin biçimlendirdiği emperyalizm aşamasındaki devletin özgül niteliğini kavramaya yönelik stratejik temelde bir arayışın uzantısı olarak ortaya çıkarken; ikinci yönünü ise, Ekim Devrimi'nin ardından sosyalist devlet kuramının pratikle olan bağının kurulduğu ölçüde toplumsal sorunların bir çözüme kavuşturulması amacına yönelik çabalar oluşturur (2012: 101).

Hegemonya kavramının tarihsel bağlamını oluşturan iki yönünü belirledikten sonra, emperyalist aşamanın ayırt edici özelliklerini ve bu aşamaya uygun düşen devletin işlevini değerlendirmeye başlayabiliriz. Gramsci'nin hegemonya kavramına "zor" zırhı giydirerek "entegral devlet" biçiminde tanımladığı modern devlet dönemi (1971: 263), "manevra" savaşının yerini "mevzi" savaşına bıraktığı 1870 dolaylarında başlamaktadır (1971: 242-243). O'nun ifade ettiği emperyalist aşama, devletin genişleyen etkinliğiyle birlikte sivil toplumla olan ilişkilerinin köklü bir değişime uğradığı bir döneme uygun düşmektedir. Devletin etkinliğinin sivil toplumun özerkliğini ortadan kaldıracak şekilde genişlediği bu dönem, sendikalar ve siyasi partiler düzeyinde geniş kitle örgütlenmelerinin ivme

kazandığı bir döneme de denk düşmektedir (Sassoon, 2012: 102). İşçi sınıfının yeni tipte bir devlet kurma potansiyelinin tarihsel açıdan bir örneğini oluşturan Paris Komün'ü, kitlelerin aktif bir şekilde siyasetin içinde yer aldığı, siyasi partilerin kitle tabanıyla birlikte parlamentoda temsil edilme imkânına kavuştukları yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlanır. Siyasi öznelerin görevlerini yerine getirmeleri için, kitlelerin iktisadi ve siyasi açıdan örgütlenmeleri yeterli ölçüde gelişmiş düzeyde olmasa da, artık onlar yeni bir toplum kurma anlamında siyasi bir müdahale potansiyeli taşırlar (Sassoon, 2012: 106). Bu yeni dönemin özgünlüğü, kitle hareketlerinin egemen sınıf hegemonyasına yönelik karşı hegemonya oluşturabilme potansiyeli taşıması açısından belirleyici bir nitelik kazanmış olmasıdır. Emperyalist aşamada devletin değişen rolüyle bağlantılı bir şekilde gelişen kitle hareketleri, bu yeni dönemin kalıcı özelliğini oluşturur. Bu kitle hareketlerinin önem kazandığı uğrak, "sivil toplum" şeklinde tanımlanır. Egemen ve bağımlı sınıflar arasında geçen hegemonya mücadelesi de, bu uğrakta yürütülen sınıf mücadelesi çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Gramsci'nin emperyalist aşamada devletin işlevine yönelik yaptığı çözümlemeler birçok noktada tekelci devlet kapitalizmine dayalı yorumlardan ayrılır. Tekelci devlet kapitalizmini tanımlayan en yaygın ifade devletin, emperyalizm çağında tekelci sermayenin gerici ve dolayısıyla sermayenin sivil toplum üzerindeki tahakkümünü devam ettirmesinin bir aracı olduğudur (Clarke, 2004: 91). O'na göre, sermayenin üretim ve yeniden üretim sürecinde aldığı görünüm ile kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı çeşitli krizler (ekonomik, siyasal ve ideolojik) arasındaki bağlantı yeterince dikkate alınmamıştır (Hardt ve Negri, 2003: 209). Dolayısıyla, tekelci devlet kapitalizmi temelinde yapılan değerlendirmeler devleti, iktisadi açıdan ayrıcalığı elinde bulunduran küçük bir azınlığın basit bir baskı aracı haline indirgemiştir.

Lenin, emperyalizmi modern devletin evrimi sürecinde yapısal bir aşama olarak görme eğilimindeydi. Buna göre, modern devletten emperyalist devlete geçiş zorunlu ve doğrusal bir tarihsel ilerlemeyi ifade ediyordu. Bu gelişmenin her bir aşamasında devlet popüler uzlaşmasının yeni araçlarını keşfetmek zorundaydı. Bunun anlamı çeşitli toplumsal katmanların oluşturduğu modern kapitalist toplumun sürekliliği salt baskıya dayalı yöntemlerle gerçekleşemezdi. Dolayısıyla, emperyalist devlet çokluğu ve onun kendiliğinden sınıf mücadelesi biçimlerini ideolojik devlet yapısına katmanın bir yolunu bulmak, "çokluğu" bir "halka" dönüştürmek zorundaydı. Bu düşünce Gramsci'nin kuramsal çözümlemelerinin merkezi teması haline gelecek olan hegemonya kavramının ilk politik analizidir (Hardt ve Negri, 2000: 247).

Gramsci'ye göre, emperyalist aşamada devletin ekonomiyle olan ilişkisi (refah sistemi biçimleri) toplumsal örgütlenmelere müdahalesi eşliğinde ve bununla bağlantılı olarak geniş kitleleri örgütleme ihtiyacı, klasik liberal devletin rolüne ilişkin temel bir değişimi gösterir (Sassoon, 2012: 105). Farklı bir ifadeyle, kapitalizmin "rekabetçi" aşamasından "tekelci" aşamasına geçiş sürecinde yaşanan toplumsal değişim devletin rolüne ilişkin bir takım değişimi de ortaya çıkarır. Ekonomiden çekilen, rolünü bekçi işlevle sınırlayan, ideolojik açıdan uzlaştırılabilir ölçüt olarak sunulan çeşitli toplumsal çatışmaları tarafsızlık görünümü altında denetlediği devletin geleneksel liberal kavranışı, kapitalizmin gelişiminin belli bir uğrağında ortaya çıkan devletin yeni rolü tarafından tasfiye edilir. Devletin rolüne ilişkin ortaya çıkan her değişim, farklı düzey ve biçimlerde hegemonya krizine yol açar. Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı değişime bağlı olarak gelişen devletin bu yeni rolü, siyasal sınıf egemenliğinin aldığı biçimin her yönüyle incelendiğinde anlaşılabilir (Sassoon, 2012: 106). Emperyalist aşamadaki devletin bu yeni rolü, onun tüm faaliyet ve etkinlik alanlarında kendisini gösterir. Eğer entegral devlet "zor" ile "rıza"nın bir sentezi ise, devlet sadece bir sınıfın baskı aracı olarak değil, aynı zamanda üretimin toplumsal ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlayan tüm alanlardaki değişik faaliyet ve etkinlikler olarak da düşünülmelidir: "… her devlet (…) geniş halk yığınlarını belirli bir kültür ve ahlak düzeyine yükseltmiş olması ölçüsünde ahlakçıdır. Bu düzey, üretici güçlerin gelişme ihtiyacıyla ve giderek yönetici sınıfın çıkarlarıyla uyum içindedir. Olumlu eğitici işlev olarak okul, baskıcı ve olumsuz eğitici işlev olarak da mahkemeler bu anlamda devletin en önemli etki alanlarıdır: (…) bu amaçla işleyen başka birçok girişim ve etkinlik de vardır (...) bunlar yönetici sınıfın siyasal ve kültürel hegemonya aygıtını oluşturmaktadır" (1971: 256). Devlet üretimin toplumsal ilişkilerini yeniden üretimine yönelik bu yeni rolünü gerçekleştirebilmek için etkinliğini geniş bir alana yaymak zorundadır. Bu nedenle ideoloji, kültür, felsefe ve onların örgütleyicileri – entelektüeller- hegemonya nosyonuna özgüdür (Fontana, 2013: 272-273). Zira, hiçbir iktidar varlığını salt baskıya dayandırarak sürdüremez. Devlet, geniş kitlelerin gönüllü desteğine bağlı bir şekilde oluşan toplumsal "rıza"ya ihtiyaç duyar.

Toplumsal denetim araçlarının kitleler üzerinde artan baskısına karşın, sivil toplum uğrağındaki çeşitli düzeylerdeki politik örgütlenmelerin gelişmesi, sosyalist anlamda bir toplumsal dönüşümün temelini oluşturur. Kapitalizmin çelişkili etkilerinin ortaya çıkardığı tüm bu toplumsal sonuçlar, tarihte ilk defa kitlelerin öz yönetimi için bir potansiyel yaratmıştır. Gramsci'nin, mevzi savaşını dikkate alarak, kuşatma karşılıklıdır şeklindeki ifadesi (1971: 239), hegemonya ve karşı hegemonya mücadelesine yönelik bir vurgu biçiminde yorumlanmalıdır. Sivil toplum uğrağında gelişen bu hegemonya mücadelesi boyunca işçi sınıfı savaşacağı alanı seçemez,

fakat, kitle örgütlenmelerinin varlığı bu alanın yaratılmasında merkezi derecede önemli bir yer tutar. Devletin genişleyen bu yeni rolü dikkate alındığında, işçi sınıfının mücadele etmek zorunda kaldığı yeni tipteki devletin adı entegral devlettir (Sassoon, 2012: 106). Entegral devletin bir taraf olarak mevzi savaşında yer almasının tarihsel sebepleri vardır. Emperyalizm döneminde kitleleri ekonomik olarak örgütleyen devlet, istemeden de olsa, bir takım siyasal örgütlenmeler gerçekleştirerek toplumu dönüştürme potansiyeli için uygun bir zemin hazırlar (Sassoon, 2012: 107). Fabrikalarda disiplinin sürekli kılınması, üretimim gerçekleşmesi, asgari ölçütlerde anayasal bir düzenin kurulması işçi sınıfının göstereceği asgari bir "rıza"nın oluşmasına bağlıdır. Bu da, sendika ve siyasi partiler düzeyinde gerçekleşecek olan örgütlenmeler sayesinde mümkün olabilir. Dolayısıyla, geniş kitlelerin politik düzeyde devlete toplumsal bir zemin sağlamak, farklı bir ifadeyle, hegemonya oluşturmak amacıyla örgütlenmesi gerekir. Kitlelerin, siyasi düzeyde örgütlenme faaliyetlerinin içeriği, var olan toplumsal formasyonun yerine bir diğerini koyma görevi için yeterli ölçüde gelişmiş bir düzeye ulaşmamış olabilir. Hatta, hegemonik bir mücadeleye giremeyebilir. Ancak, bu, dezavantajlı bir durum olarak değerlendirilmemelidir. Zira, kitlelerin politika içindeki varlıkları onların özerkliklerinin ön koşuludur. Dolayısıyla, "entegral devlet", emperyalist aşamada kitle hareketlerinin gelişmesinin egemen sınıflar açısından sürekli tehdit durumunun hüküm sürdüğü bir dönemin ürünüdür.

Devlet, kapitalizmin tekelci aşamasında, yeni rolünü toplumsal düzeyde gerçekleştirebildiği ölçüde, egemen sınıfların hegemonyasını kurar ve toplumsal "*rıza*"nın oluşmasına bağlı olarak tarihsel blokun sürekliliğini sağlar. Ne var ki, devletin kapitalist toplumsal formasyonun sosyal, siyasal ve ekonomik gelişimini temsil edebilme yeteneği, tekelci kapitalizmin egemenliği döneminde giderek azalmaktadır. Parlamento ve siyasi partilerin geleneksel rollerinde ortaya çıkan değişimin işaret ettiği temsil krizi, hegemonya krizinin temelini oluşturur (Sassoon, 2012: 108). Eğer devlet, bu aşamada, yeni rolünü gerektiği gibi yerine getiremezse, ortaya çıkacak olan hegemonya krizi, söz konusu ülkenin, siyasal ve toplumsal gelişiminin ortaya çıkardığı tarihsel deneyimin birikimiyle bağlantılı bir şekilde geliştirebileceği farklı siyasal pratikler aracılığıyla üstesinden gelmeye çalışacaktır.

Hegemonik krizler, yönetici sınıfların devlet aracılığıyla gerçekleştirdiği ve halkın hoşuna gitmeyen eylemlerin ya da önceden edilgin olan kitlelerin artan siyasal eylemliliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Her iki durumda da bir otorite krizi söz konusudur. Ortaya çıkan bu durumu Gramsci, hegemonya krizi ya da devletin genel krizi şeklinde adlandırır (1971: 210). Egemen sınıf artık "yönetici" değil, sadece "egemen" durumda ise, salt zorlama gücünü kullanıyorsa, bunun

anlamı büyük kitleler geleneksel ideolojilerinden kopmuşlardır ve eskiden inandıklarına artık inanmamaktadırlar (Corney, 2001: 266). Hegemonya bunalımını yansıtan bu kriz dönemleri, kitlelerin kendi ifade biçimleri olarak kabul ettikleri siyasi partilerden koptukları bir tarihsel uğrağa uygun düşer. Egemen sınıf hegemonyasını korumak amacıyla devleti kullanmanın geleneksel yöntemleri artık işe yaramaz hale gelir.

Gramsci, söz konusu hegemonya krizinin salt ekonomik krizin bir sonucu olduğu yönündeki bir düşünceyi reddeder. O'na göre kriz, ancak kitle bilinci varsa ve harekete geçmeye hazırsa eyleme yol açabilir. Bir başka ifadeyle, toplumun devrimci değişikliğini getirecek olan kitlelerin bilinç düzeylerinin gelişmesidir: "Kriz, saldıran güçlere (…) yıldırım hızıyla örgütlenme yeteneği vermez; onlara savaşım ruhu da pek kazandırmaz. (…) savunmadakiler de morallerini bozmadıkları gibi ne mevzilerini terk ederler (…) ne de kendi güçlerine ve geleceklerine olan güvenlerini yitirirler" 1971: 235).

Gramsci'ye göre, tekelci kapitalizm çağında ortaya çıkan kapitalizmin organik krizleri, kapitalizmin temel problemlerini ya da kapitalizmin çöküşüyle ortaya çıkan problemleri çöz(e)meden ilerler. Bu krizler (çok daha çarpıcı olanı konjonktürel krizler) işçi sınıfının müdahaleleri için hep değişen bir alan açar ve yeni bir hegemonik rol için fırsatlar yaratır. İşçi sınıfı bu fırsatları kendi sınıf çıkarları için değerlendiremezse, burjuvazi kendi egemenliğini farklı biçimler altında yeniden tesis eder (Sassoon, 2012: 120). Bu da, ekonominin yeniden örgütlenmesine ve kapitalist devleti destekleyen, onu tüm mekanizmalarıyla yeniden üreten tarihsel blokun devamı anlamına gelir. Böylece, aşağıdan gelen halk inisiyatifleri önlenecek ya da tam anlamıyla etkisizleştirilecek, yönetenlerle yönetilenler arasındaki çelişkili ilişki korunacak veya yeni bir toplumsal örgütlenme dayatılacaktır (Jessop, 2004: 217). Kapitalizmin farklı biçimler altında ortaya çıkan krizlerine hegemonik düzeyde verilecek bir cevap, işçi sınıfı mücadelesinin bir ürünü olan ve toplumun tüm kesimlerini de etkileyen bu krizi farklı bir çözüme kavuşturacak tek yoldur. Bu çözüm, kapitalizmin kriz koşulları altında somut imkânlar tanıdığı bir dönemde toplumu sosyalizme götüren sürecin bir parçası olarak düşünülmelidir.

Hegemonik mücadele, Gramsci'nin politik olarak nitelediği tek eylem biçimidir (Sassoon, 2012: 116). Bir sınıfın birlik olarak çıkarlarını temsil etmek amacıyla salt parlamentoya katılması gerçek anlamda politik eylem değildir (1971: 181-182). Politik mücadelenin hegemonik bir nitelik kazanması gerekir, bu da toplumun çeşitli kesimleriyle varılacak uzlaşılarla mümkün olabilir. Kısacası,

hegemonik mücadeleye politik niteliğini kazandıran şey, mücadelenin hangi alanda olduğu değil, siyasi mücadelenin şeklidir: "…devlet, tikel bir grubun azami genişlemesi için koşullar üretmeye mahkûm bir organ olarak görülür. (…) bu tikel grubun gelişmesi ve genişlemesi evrensel bir gelişmenin ya da bütün "ulusal" enerjilerin motor gücü olarak algılanır ve sunulur" (1971: 182). Bu çerçevede, devlet, üretimin toplumsal ilişkilerini yaratmada ve yeniden üretme kabiliyetini göz önünde bulundurduğunda belirli bir sınıfın aracıdır. Ancak, devletin bir sınıf aygıtı olarak taşıdığı anlam, siyasi güçlerin sürekli değişen güç ilişkisi ve egemen grup ile yapılması gereken uzlaşılarla şekillenir. Gramsci, egemen üretim biçiminin sürdürülmesi için yapılan bu uzlaşıların birbiriyle ilişkisini hegemonyanın, ekonomik ilişkiler alanından ziyade, salt bir ideolojik mücadele ya da herhangi bir anlaşma tipi olmadığını vurgular: "Şüphesiz ki hegemonya gerçeği, hegemonyanın uygulandığı grubun eğilimleri ve çıkarlarının hesaba katılmasını ve de verimli bir uzlaşı dengesinin kurulması gerekliliğini öngörür…" (1971: 161).

Bir sınıf başarılı bir şekilde hegemonyasını uygulayabilme kapasitesi, tüm toplumun evrensel çıkarlarını temsil etme ve kendisini bir ittifak grubuyla birleştirme yeteneğine bağlıdır. Hegemonya ile sınıf bağlaşmasını özdeşleştirmek büyük bir hata olur. Bu iki kavramın sınırlarını belirlediği toplumsal pratiklerden hareketle temel farklılıkların kavranması gerekir. Yönetici sınıf iki açıdan üstün durumdadır. Her şeyden önce yapısal düzeyde ekonomik bir sınıftır; üst yapısal düzeyde, entelektüel blok aracılığıyla ideolojik yönetimi elinde tutar. Bağlaşık gruplar ise tarihsel blokun her iki düzeyinde de ikincil rol oynar. Yönetici sınıfın ekonomik ve entelektüel düzeylerde kurduğu üstünlük uzlaşılan gruplarla kurulan ilişkilerde bir eşitsizliğe yol açar. Gruplar arasında kurulacak bir uzlaşma veya ortaklık ilişkisi, ideolojik blokun oluşma biçimine göre ya bir "katılma" ya da bir "soğurulma" şeklinde gerçekleşir (Portelli, 1982: 91). Ne var ki, gruplar arasında kurulması amaçlanan uzlaşma veya ortaklık ilişkisi tüm gruplar için geçerli değildir: Ast sınıflar bu ortaklıktan dışlanır.

Yönetici sınıfın verili toplumsal ilişkiler temelinde geliştirdiği hegemonik üstünlüğü iki görünümde somutlaşır. Birincisinde, yönetici sınıf hegemonyasını tercih etmez, fakat, diğer grupları etkisizleştirmekle yetinir. Yönetici sınıf hegemonyasının yeğlendiği ikinci durumda ise uzlaşma, onun kendi sınıf çıkarlarına zarar vermeden gerçekleşir. Hegemonik sistem içerisinde temel sınıfın yönetici bir sınıf olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Ancak, bu yönetici sınıfın sürekliliği geniş bir toplumsal tabana dayanmasıyla mümkün olabilir. Gramsci tarafından bağlaşık gruplar olarak nitelendirilen bu sınıflar sayesinde temel sınıf, hegemonyasını pekiştirme olanağına kavuşur (Portelli, 1982: 91-92).

Bağlaşık gruplar, yönetici sınıf hegemonyasını kurup sürdürmesi için her ne kadar gerekliyse de, bu durum onların ideolojik bakımdan denetiminin sadece aydınlarını soğurarak değil, aynı zamanda onların öz çıkarlarının da göz önünde bulundurulmasıyla mümkün olabilir (Portelli, 1982: 93). Hegemonik sistem bu anlamda bir bağlaşma olarak nitelendirilebilir. Zira, egemen grup bağımlı grupların genel çıkarlarıyla somut olarak eşgüdümlenmiştir. Yönetici grubun çıkarları bağlaşık grupların bazı çıkarlarıyla belli noktalarda örtüşebilir. Eğer, yönetici gruplarla diğer gruplar arasında bir bağlaşma varsa, bu, somut olarak yönetici sınıf tarafından diğer gruplar üzerinde uygulanan ekonomik, ideolojik, politik hegemonyadan başka bir şey değildir (1982: 93-94).

Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi tarihsel blok içinde yer alan toplumsal grupların ayırt edilmesine yol açar: (a) Hegemonik sistemi yöneten temel sınıflar; (b) hegemonyanın toplumsal tabanını oluşturan ve hegemonik personel için yetişme alanı hizmetini gören yardımcı gruplar; (c) hegemonik sistemden dışlanmış ast gruplar (Portelli, 1982: 94). Hegemonik sistem içerisinde yönetici sınıf ile ast sınıflar arasındaki ilişkinin biçimlendirdiği normal rejim "egemenlik", yani politik toplumun baskın olduğu ya da bu baskı boyutunun mutlak anlamda kullanıldığı bir rejimdir. Yönetici sınıf ile ast sınıflar arasındaki ilişkinin zorlayıcı yönü üç görünüm altında ortaya çıkar. Birincisi, ast sınıfların yönetici sınıfı kendi amaçlarını ve hattâ gerçek olanaklarını aşma zorunda bıraktıkları bir durum olabilir. Örneğin, Fransız Devrimi boyunca Jakoben hareket halkın zorlaması altında, burjuva hegemonyasının toplumsal tabanını büyük ölçüde genişleterek, burjuva amaçlarını aşmışlardır (Portelli, 1982: 95). İkincisi, transformizm, yani politik toplumun sivil toplum üzerindeki üstünlüğünün vurgulanması. Egemen sınıf, ast sınıfları siyasal edilginlik içinde tutarak, onlar üzerindeki etkisini kurup sürdürmekle yetinir. Böylece, egemen sınıf onları kendi siyasal sınıfı içinde eriterek, önderlerini de barışçıl yoldan etkisizleştirir (1982: 95). Üçüncüsü, doğrudan diktatoryanın uygulanması. Ast sınıfları egemenlik altında tutmak için salt politik toplumun kullanılması durumudur. Bu koşullar altında, egemen grubun hegemonyasını uygulayabilmesi son derece zordur. Çünkü, bir toplumsal denetim aracı olarak politik toplumun ön plana çıkması egemen grubun sivil toplumu denetim altında tutamadığını, dolayısıyla da geniş kitleler nezdinde toplumsal "rıza"nın sağlanamadığını gösterir (1982: 96).

Siyasal iktidarın ele geçirilmesi sürecinde karşı hegemonya oluşturma çabası proletaryanın yürüttüğü mücadele açısından önemli bir yer tutar. Gramsci, hegemonya kavramını toplumsal denetimin ikinci sıradaki olumlu yönleri açısından da tanımlar: "Toplumsal bir grup üstünlüğünü (*supremacy*) iki biçimde gösterir:

egemenlik (*dominace*) ya da düşünsel ve ahlaki liderlik olarak. Toplumsal bir grup hükümet gücünü (*govermental power*) elde etmeden önce liderliğini gösterebilir, (…) iktidarını uygularken sonradan egemen haline gelir, ancak bu iktidarı elinde tutarken liderlik etmeye devam etmelidir" (Portelli, 1982: 161). Böylece, hegemonya kavramının iki yönü daha tanımlanmış olur. Birincisinde, hegemonya liderlik gerektirir. Ağırlıklı olarak konsensüse dayalı toplumsal denetimin ifade ettiği hegemonik denetim kendiliğinden ortaya çıkmaz, bilfiil yaratılması gerekir. İkincisinde, toplumsal bir grup veya sınıf siyasal iktidarın ele geçirilmesi ve sürdürülmesi anlamında amacına ulaşmak istiyorsa, toplumsal bunalım öncesinde liderliğini göstermelidir. Hangi boyutta liderlik edebileceği ise, birleştirici ve ortak amaca yönelik sınıf ittifakının, yani toplumsal grupların tarihsel blokunu ve onların amaçlarını gerçek anlamda hayata geçirebilecek ölçüde sahip olunan kapasiteye bağlıdır (Ransome, 2010: 57-58). Siyasal iktidarın, gelişmekte olan tarihsel bloku oluşturan parçaların kendi çıkarlarını aşan evrensel bir bakış açısı geliştirmedikçe ele geçirilmesi zordur. İttifakı oluşturan toplumsal gruplar arasındaki çıkarlar ekonomik olsa da, bu konular siyasi ve ahlaki alanlara da yansıyacaktır. Farklı bir ifadeyle dile getirecek olursak, alternatif bir hegemonya hem ekonomik hem siyasal üstyapı bünyesinde pratik ve düşünsel sorunların farkında olan ve bunlarla bağ kurmaya hazır, yeni ekonomik, siyasal ve ahlaki liderliğin önderliğiyle gelişebilir.

Hegemonyanın genişleyen anlamı çerçevesinde uzlaşı, ekonomik anlamda proleter sınıfa dostça yaklaşan diğer toplumsal gruplarla verimli bir iletişim geliştirme ve onları özümsemeyi içerir: "Proletaryanın müttefikleri üzerinde hegemonya kazanması için taviz ve fedakârlıklarda bulunması oldukça önemlidir. Hegemonya uygulanacak kesimlerin çıkar ve eğilimlerini dikkate almayı ve uzlaşma dengesinin kurulmasını gerektirir. Bu çerçevede, önder grup, ekonomik-korporatif fedakârlıklarda bulunmalıdır. Hegemonya ahlaki ve siyasi olmanın yanı sıra ekonomik de olmalıdır" (Ransome, 2010: 181). Proletarya, toplumun çok farklı kesimlerinin temel problemlerini çözmeye adım atan alternatif projeler etrafında birleştirme başarısı gösterebilirse, toplumun bir bütün olarak evrensel yayılımını temsil edebilir. Sosyalist mücadeleyi kendi sınıf çıkarlarıyla sınırlamak, bireylerin toplumsal ve ekonomik konumlarıyla ilişkisini kurmadan onları eşit birer vatandaş olarak tanımlayan resmi burjuva tavrının üstesinden gelebilecek bir stratejinin yaratılmasına engel olur. Eğer işçi sınıfı mücadelesini salt kendi sınıf çıkarlarıyla sınırlarsa, ortaya koyduğu talepler, yaptığı anlaşmalar, yeni bir toplumsal blokun kurulmasına yardımcı ol(a)maz.

O halde işçi sınıfı kendi ortak çıkarlarının ötesine geçen farklı toplumsal güçleri birleştirebilecek bir düzeye ulaşmadıkça, siyasi müdahalesini tam anlamıyla

gerçekleştiremez. Farklı sosyal sınıflar arasında kurulması hedeflenen bu uzlaşılar ise, alternatif bir tarihsel blok ve yeni bir devlet kurmaya başlamanın tek yoludur.

Gramsci, yapısal ekonomik çelişkilerin üstyapı kurumlarıyla bağlantılı değişikliklerle çözülebileceğini kabul etse de, yapı-üstyapı ilişkisine, özel olarak tarihsel blokun özellikleri açısından atıfta bulunur: "Tarihsel blok kavramı yani doğa ve tin bütünlüğü (yapı ve üstyapı), karşıtlar ve ayrımlar bütünlüğü" (1971: 137) oluşturur. *Defterler*'in bir başka yerinde de yapılar ve üstyapılar bir tarihsel bloku oluşturacak (1971: 366) şekilde tanımlanır. Hegemonya her zaman tarihsel bloktan doğar, ancak her tarihsel blok hegemonik olmak zorunda değildir (Ransome, 2010: 182). Zira, toplumsal sınıflar karşılıklı çıkarlara dayanan birbirinden çok farklı ittifaklar veya bloklar silsilesi üretir, içlerinden çok azı egemen duruma gelir. Bu tarihsel ittifakın krizlere bağlı olarak sürekli değişikliklere uğradığı unutulmamalıdır. Tarihsel blok ile hegemonya arasındaki kaçınılmaz olmayan karşılıklılık toplumsal sınıfların bünyesindeki içsel eksikliklere ilişkin bir durumu gösterir. Daha açık bir ifadeyle, düşünsel ve ahlaki bir blok oluşturan toplumsal sınıfların, diğer gruplarla kurulan siyasal ittifakı hegemonik olabileceği gibi, olmayabilir de. Dolayısıyla, bir sınıfın hegemonik bir sınıf haline gelebilmesi için liderliğin olası toplumsal değişiklikten önce gerçekleşmesi gerekir.

Rızaya dayalı yöntemlerle hegemonik olamamış bir sınıf ittifakının siyasal iktidarı ele geçirdiği yerde, kurmayı amaçladığı toplumsal düzeni sürdürmesi zor hale gelecektir. Zira, hegemonyasını kuramamış bir siyasal iktidarın meşruiyeti eksiktir, kurulması hedeflenen toplumun kırılgan ve istikrarsız bir yapıya sahip olması kaçınılmaz olacaktır. Hegemonyanın inşa edilememiş olmasının ortaya çıkardığı siyasal iktidarın meşruiyetten yoksunluğu, toplumsal oluşumun sürdürülmesi zorunluluğu karşısında güç/rıza diyalektiğinin "zor" boyutunun ön plana çıkmasına yol açacaktır. Varlığını ve sürekliliğini salt "zor"a dayandıran bir tarihsel blok hegemonya üretemez. Gramsci'ye göre, iktidar olan sınıf egemen hale gelir, fakat liderlik etmeye de devam eder (1971: 57). Devrim sonrasındaki aşamayı ifade eden hegemonik önderlik ortadan kalkmaz, devrim öncesi durumda olduğu gibi devam eder, ama niteliği değişir. Hegemonyanın inşası toplumsal değişimin ön koşulu olduğu gibi, devrim sonrasında ortaya çıkabilecek olası tepkilere karşı bir savunmadır da.

Sonuç olarak, Gramsci tarafından geliştirilen hegemonya kavramının kendisi hangi toplumsal güç ilişkisine seslendiğine bağlı olarak farklı şekillerde kullanılmıştır. Birincisi, bir süreç ve evrimi betimleyen hegemonya kavramının esas olarak toplumsal ilişkiler içinde gelişen organik bir süreç olduğu unutulmamalıdır.

Hegemonya bağımlı sınıfların duygu ve zihin dünyasındaki denetimi sağlamak amacıyla çeşitli araçlarla yürütülen aktif mücadeleyi ifade eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasında hiç bitmeyen bir mücadeledir. İkincisi, hegemonyanın temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir, dolayısıyla hegemonya, toplumsal öznelerin etkinliğinin dışında bir kavram olmayıp, gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir. Üçüncüsü, hegemonya bilinçli bir zihinsel derinlemesine dönüşme ve sentez sürecini ifade eder. Bu süreç, maddi gerçekliğin daha fazla anlaşılmasına, siyasal strateji ve eylemin yeni bir biçiminin gelişmesine öncülük eder. Bu anlamda hegemonya bir "*praksis*" biçimidir. Daha açık bir ifadeyle, bilinçli eylem yoluyla bir gerçekleştirim, eleştirel öz düşünümdür (Ransome, 2010: 176).

Mevzi Savaşı

Gramsci'ye göre, burjuvazinin başarılı bir şekilde devrilebilmesi, bu sınıfın iktidarı elinde nasıl tuttuğunun tatmin edici bir çözümlemesine bağlıdır. Böylece, hegemonya, siyasal sınıf egemenliğinin örgütlü meşru dayanağını oluşturması açısından iktidarla ilişkilendirilmiş olur. Artık, hegemonya kavramı, işçi sınıfının, toplumun farklı kesimleri arasında kurulan ittifakı anlatmanın bir ifade şekli olarak ortaya çıkan çeşitli yorumların ötesine geçerek, iktidarın ele geçirilmesi ve sürekli kılınması temelinde rızaya dayalı ideolojik egemenlik biçimi olarak tanımlanır. O'nun bu kavrayış tarzı, ekonomik açıdan gelişmiş Batılı kapitalist toplumlarda stratejik bir zorunluluk olarak hegemonya kavramının "mevzi savaşı" ile ilişkilendirilerek ele alınmasına yol açar (Ransome, 2010: 179-180).

Mevzi savaşının tarihsel açıdan birinci belirleyeni, sivil toplumun gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan geniş kitle hareketlerinin özerk bir nitelik kazanması oluştururken, diğer bir belirleyeni ise, Batı Avrupa'da sosyalist devrimlerin başarısız bir takım deneyimle sonuçlanmasının, nihai bir zafer için iktidarın ele geçirilmesinde tek başına yeterli olamayacağını göstermiş olmasıdır. Dolayısıyla, mevzi savaşının gerekliliği, hegemonyanın oluşum sürecinde stratejik açıdan önemli bir yere sahiptir. Gramsci, kitle ve siyaset arasında gelişmeye başlayan bu yeni ilişkilerin içeriğini, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ortaya çıkan devrimci hareketlerin başarısız bir takım deneyimle sonuçlanmasına bağlı olarak geliştirdiği, savunmacı bir stratejiye indirgemiş görünür. Ancak, faşizmin, işçi sınıfı üzerinde ortaya çıkan yıkıcı sonuçlarına bizzat tanık olmuş bir kişinin, sosyalist mücadeleyi reformist bir anlayışa indirgediğini iddia etmek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Gramsci, yeni koşulların ileri ittiği mevzi savaşını: "…Doğu'da başarıyla uygulanan manevra savaşından Batı'da tek mümkün yol olan mevzi

savaşına geçmenin gerekli olduğu…" (1971: 237-238) şeklinde ifade eder. Bu alıntı, Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde siyasi ve ekonomik sistem derin bir kriz içinde olduğundan, o dönemi basitçe devrimci sayan tüm sol görüşlerin bir öz eleştirisi biçiminde okunabilir. Sosyalist bir devrimin gerçekleştirilmesine ilişkin stratejik temelde yapılan bu değişimin, Batı merkezli okumasından kaçınılmalıdır. Mevzi savaşı, salt Batılı ülkelere özgü bir devrim stratejisi olmayıp, tüm sosyalist devrim stratejilerinin önemli bir veçhesini oluşturur. Egemen sınıf iktidarının temelini "*zor*"dan çok kitlelerin "*rıza*"sını almaya dayandığından, işçi sınıfının mevzi savaşı süresince "zor"u yedeğine alan bir hegemonyayı tercih etmesi doğaldır. Ancak, siyasal iktidarın devrimci yöntemlerle ele geçirildiği ülkelerde bile, hegemonik bir güç olmayı başaramayabilir. Dolayısıyla, hegemonyaya ilişkin temel sorun siyasal iktidarın nasıl ele geçirildiği sorusu değildir, rehber ve lider olma anlamında onların nasıl benimsenecekleridir. Hegemonya, Batı'da olduğu kadar, siyasal iktidarın "zor"a dayandığı toplumlar için de geçerlidir (Hobsbawn, 2012: 27). Manevra savaşı bütünüyle görmezden gelinmemesi gerekse de, mevzi savaşı Gramsci için daha önemli bir odaktır. Dolayısıyla, aktüel bir savaşta olduğu gibi, manevra savaşının başarısı ya da başarısızlığı son kertede mevzi savaşına bağlı olacaktır (Ives, 2011: 171).

Batı'da devlete doğrudan saldırının stratejik açıdan dikkate alındığında başarılı olması mümkün değildir. Sivil toplumu oluşturan karmaşık örgütlenmelerin tortulu tabakaları entegral devleti hem siyasal bakımdan güçlü hem de ideolojik bakımdan dirençli kılar (Fontana, 2011: 52). Mevcut düzenin yerine sosyalist bir düzenin kurulabilmesi için mevzi savaşı, yani ideolojik, kültürel ve entelektüel mücadeleyi gerektirir. Batı'da radikal anlamda toplumsal ve siyasal değişim, amacı toplumun etik politik ve ideolojik yapıları zayıflatmak olan sosyokültürel ve sosyoekonomik alanlarda mevzi savaşını gerektirir. Batı'da mevzi savaşını yürütme zorunluluğu, devletin ikna ve rızaya dayalı –dolayısıyla eğitime dayalı- yapısına işaret eder. Devletin bir eğitimci halini alması, ahlaki, entelektüel ve kültürel gücü kullanıyor olduğu anlamına gelir: İktidarı, kendisini etik-politik, dar iktisadi ve sosyal çıkarlar ile sınıf çıkarlarından bağımsız evrensel değerlerin temsilcisi olarak tanımlayarak ifa eder (2011: 53). Böylece, hâkim sınıflar, bütün toplumu –bağımlı sınıflara- özgün ve sınırları belli "kişilik"lerini aşılarlar. Eleştirel veya hegemonik bir bilenin oluşmasına paralel olarak yönetilen sınıf içerisinde ortak bir dil ve ortak bir söylem yapısı gerekir (2011: 54). Gramsci'ye göre bu çaba, hegemonik dünya anlayışının filizlenmesi ve oluşması için önemlidir.

Gramsci'nin geliştirdiği mevzi savaşının dört önemli öğesi vardır: Birincisi, her ülkenin tarihsel gelişiminin ortaya çıkardığı özgün duruma yapılan vurgu. Mevzi

savaşı, dünya sanayi işçisinin eşzamanlı olarak devlete cepheden saldırısını esas alan sürekli devrim düşüncesinin enternasyonalist konumlanışına karşı ulusalcı bir anlayışa dayanır. Gramsci, her ülkedeki komünist hareketin kendi toplumunun özgünlüğünü dikkate alarak devrimci bir strateji geliştirmesi gerektiğini düşünür (Carney, 2001: 268). Mevzi savaşının bu ulusalcı yönü Gramsci'nin tek ülke sosyalizmi tercihini de ortaya koyar (Vacca, 2012: 42).

İkincisi, mevzi savaşı devletin bir karşı hegemonya ile kuşatılması düşüncesine dayanır. Bu karşı hegemonya, işçi sınıfının kitlesel örgütlenmesi tarafından ve işçi sınıfının kültürünün gelişmesiyle yaratılabilir. Dolayısıyla, Gramsci, sosyalist devrim öncesinde, işçi sınıfı öncülüğünde karşı hegemonyanın geliştirilebileceğine inanır: "Bir toplumsal grup hükümet erkini kazanmadan önce de önderlik yapabilir yani hegemonik olabilir…" (1971: 207). O halde yapılması gereken şey, devlete cepheden saldırmak değil, işçi sınıfının norm ve değerlerinin birliğini ifade eden kültürünün dayanaklarını oluşturacak kurumları meydana getirmektir.

İşçi sınıfı bilinci üzerinde yürütülen ideolojik savaşımı; karşı hegemonyanın yeni üstyapısı devlet dahil eski üstyapıyı kuşatıncaya kadar, burjuva hegemonyasına karşı devam eder. Ancak, bu aşama, devlet iktidarının alınması sonrasında anlam kazanır. Çünkü, işçi sınıfı devlet aygıtını kullanarak toplumsal norm ve değerleri yeni bir toplumu kurabilecek ölçüde denetim altına alabilir. Gramsci için kapitalizmin yıkımı ve sosyalizmi inşa etme mücadelesi esas olarak bir sürekliliktir, iktidarın fiili devri ise sadece bir uğraktır (Hobsbawn, 2012: 25). Proletarya iktidarı aldığında ise, mevzi savaşı yeni devletin doğal temeli durumuna gelecektir; bu da, proletarya hegemonyası kurulmadan önce gerçekleşmesi olanaksızdır.

Gramsci, proletarya hegemonyasını burjuva devletini kuşatmanın bir aracı olarak değil, yeni proleter devletin temeli olarak da ileri sürer. Mevzi savaşının yürütüldüğü süreçte proletarya hegemonyasını oluşturan kurum ve örgütlenmeler yeni ahlaki ve entelektüel düzenin temeli durumuna gelir. Manevra savaşı ise, devleti baskı yönüyle sınırladığı için, devletin ele geçirildiği zaman toplumun gelişmesinde bir boşluk bırakmaktadır. Ne var ki, işçi sınıfının karşı hegemonya mücadelesi çoğulculuğun ön koşuludur.

Üçüncüsü, mevzi savaşı, işçi sınıfının bilincine yönelik bir savaşımdır. İlk bilinç düzeyi, mesleki özdeşleşmedir. Meslek grubunun üyeleri grubun birlik ve türdeşliğinin, onu örgütlenme gereksinmesinin bilincindedir. İkinci bilinç düzeyi, ekonomi alanında, üretimle bağlantılı olmak koşuluyla bir toplumsal sınıfın bütün

üyeleri arasında çıkar dayanışmasına ilişkin bir bilinç ortaya çıkması şeklinde gelişir. Bu bilinç düzeyinde içi sınıfı, egemen gruplar karşısında siyasal ve hukuksal eşitlik talep eder. Üçüncü bilinç düzeyinde birey, kendi korporatif çıkarlarının iktisadi bir sınıfın dar korporatif sınırlarını aştığını ve bu bağımlılığın diğer bağımlı sınıfları da içine alacak şekilde bir karşı hegemonya oluşturarak aşılabileceğini kavrar (Carney, 2001: 271).

Dördüncü öğe, bu ideolojik gelişme topolojisinin eyleme dönüşmesidir. Bu da doğrudan partiyle ilgilidir. Gramsci'ye göre, devrimci bir partiyi tanımlayan şey sınıftır (Holst, 2013: 79). O'nun parti teorisinin özgünlüğü, parti tarafından uygulanması gereken ikili perspektif anlayışıdır: "rıza" ve "zor"un diyalektik birliği (Molyneux, 1982: 197). Bu düşünceye göre, rıza gösterme unsuru zorun kullanılmasında ve zor unsuru rıza gösterilmesinin sağlanmasında daima ortaya çıkar (1982: 198). Devrimci partinin ikili perspektif izlemek zorunda kalmasının nedeni, hâkim sınıfın aynı yöntem ile politik devlet iktidarında ve sivil toplumda ayrı ayrı kurumsallaştırılmış bir diktatörlük ve hegemonya birleşimi ile varlığını sürdürmesidir (1982: 199). Baskıcı devlet iktidarı ve sivil toplum kurumları, bütün ülkelerde eşit olarak gelişmez ve aynı ilişki içinde kalamaz. Dolayısıyla, devrimci parti bunun somut analizini yapmalı ve stratejiyi buna göre geliştirmelidir. Sivil toplum uğrağında gelişen hegemonya mücadelesi daha önce hiç görülmemiş bir yoğunlaşmayı gerektirdiğinden karşılıklı bir kuşatmayı ifade eder. Karşı hegemonyanın gerçekleşmesi üç ilinti düzeyinde gerçekleşir: (a) sınıf ittifakları sistemin yaratılmasını; (b) partinin kendi güçlerini eğitmesini; (c) ilk ikisinin başarısı ise, entelektüellerin mücadelesine bağlanması (1982: 202-203). Bunun iki yönü vardır. Birincisi, işçi sınıfı ile organik entelektüeller tabakası yaratmak zorunludur. Gramsci, devrimci partiyi bir bütün olarak işçi sınıfıyla ilişkilendirir: "İşçi sınıfının (…) kendi safları arasından kendi organik aydınlarını oluşturabilme yeteneğinde olduğunu; ister kitle ister öncü partisi olsun, siyasal partinin işlevinin de, bu organik aydınların etkinliğini yönlendirmek ve emekçi sınıfla geleneksel entelijansiyanın belirli kesimleri arasında bağlantı sağlamak" (1971: 4) İkincisi, işçi sınıf ile mevcut entelektüeller arasında güçlü ilişkilerin kurulması (1971: 203-204).

Sonuç

Gramsci'nin başta Marksist düşünce olmak üzere çeşitli alanlarda birçok konu üzerinde yaptığı araştırmalarının büyük bir kısmı İtalyan faşizminin egemen olduğu hapishane koşullarında gerçekleşti. Dolayısıyla, O'nun bazı yazılarının anlaşılmasında karşılaşılan en önemli zorluk içinde bulunduğu baskı koşullarının sınırlayıcı etkisinden ötürü şifreli bir dil kullanmak zorunda kalmış olmasıdır.

Gramsci'nin ölümünden çok sonra *Defterler* adı altında derlenen çalışmalarının Marksist aydınların yanı sıra liberal aydınlar arasında da popüler olmasının nedenlerini, uluslararası alanda ortaya çıkan siyasi gelişmelerden bağımsız olarak değerlendiremeyiz. Sovyetler Birliği döneminde Polonya ve Yugoslavya'da ortaya çıkan yurttaş inisiyatifleri şeklindeki toplumsal hareketlerin gelişmesi unutulmuş bir kavramın yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırladı: sivil toplum. Bu kavram ve onun karakterize ettiği toplumsal muhalefet, Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve siyasal etkisinin azalmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni ideolojik iklime koşut olarak uluslararası çevreler tarafından kabul gördü ve çokça desteklendi.

Marksist aydınlar arasında sivil toplum kavramına verilen destek iki önemli kaynağa dayandırılarak yapıldı. Birincisi, Marx'ın ilk çalışmaları; ikincisi, Gramsci'nin *defterleri*. Ön plana çıkan bu klasik metinlerin ortak noktası kapitalist devleti sivil toplumla ilişkilendirerek ele almış olmasıydı. Gramsci'nin düşüncesine yönelik yöntem bilimsel açıdan yapılan en temel yanlış, O'nun kavramlar arasında kurduğu ilişkinin niteliğinin anlaşılamamış olmasıdır. Gramsci, verili bir toplumsal yapının kuramsal çözümlemesini kavramlar arasında kurduğu ikilikler temelinde ele almasına rağmen, bu ilişkiler bir çatışkı biçiminde düşünüldü. Böylece, kapitalist devlet, sınıf niteliğini yitirmiş tarihsel bağlamından koparılarak salt bir baskı aygıtı konumuna indirgenmiş oldu. Özgürlük kavramı da, sivil toplum uğrağında devlete karşı yürütülen mücadele sürecinde kazanılacak bireysel haklar temelinde tanımlanmaya başlandı. Bu kavrayış, sınırlarını piyasa ilişkilerinin belirlediği burjuva özgürlük anlayışını aşmak bir yana, bir üretim tarzı olarak kapitalizmi tüm toplumların tarihsel gelişiminin nihai bir evresi olarak mutlak hale getirdi.

Ne var ki, Gramscigil "sivil toplum" ile "devlet" arasındaki ilişki kapitalist mülkiyet ilişkilerini aşmaya yönelik yeni bir "tarihsel blok"a işaret etmektedir. Gramsci'yi diğer Marksist düşünürlerden ayırt eden en temel özelliği, üstyapıyı temel yapı karşısında içerik ve işlevsel açıdan ayrıntılandırıp, onu tarihsel dönüşüm süreçlerinde aktif bir uğrak olarak kuramsallaştırmış olmasıdır. Gramsci, sivil toplum uğrağında devlete karşı yürütülen toplumsal muhalefeti burjuva entelektüalizmin dar sınırları içine hapsetmez. Sivil toplum kavramı, "entegral devletin" zorlama aygıtı olarak salt politik toplumu değil, hegemonya aygıtı olarak sivil toplumu da kapsayan, iktidarı elinde bulunduran egemen sınıf sayesinde tüm toplumu kendi onaşmasıyla yönettiği devlet teorisinin bir yönünü ifade ederken; dar anlamda devlet, sınırlı hükümet aygıtı anlamında üstyapısal etkinliğin bir yönünü niteler. Dolayısıyla, entegral devlet sivil toplum ile politik toplumun tümünü ifade eden çeşitli etkinlikleri kapsar. Gramscigil devlet anlayışının bu şekilde ortaya konuluşu, tüm üstyapısal etkinliklerin sınıf niteliğinin kavranmasını olanaklı hale

getirir. Dolayısıyla, özel örgütlerin oluşturduğu hegemonya aygıtı olsun, hükümet aygıtı olsun ekonomik aygıta yeni bir yönelim vermeye girişen yeni toplumsal grubun, tüm toplumu kendileri aracılığıyla yönettiği ve egemenlik altına aldığı sınıf aygıtlarıdır.

Gramsci, rıza-baskı diyalektik birliğinin bir ifade şekli olarak geliştirdiği hegemonya kavramı üzerinde de durur. Hegemonya bağımlı sınıfların duygu ve zihin dünyasındaki denetimi sağlamak amacıyla çeşitli araçlarla yürütülen aktif mücadeleyi ifade eder. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasında hiç bitmeyen bir mücadeledir. İkincisi, hegemonyanın temsilcileri bilinçli ve düşünce üreten kimselerdir, dolayısıyla hegemonya, toplumsal öznelerin etkinliğinin dışında bir kavram olmayıp, gerçek bireyler tarafından bilfiil yaratılır, muhafaza edilir ve yeniden üretilir. Üçüncüsü, hegemonya bilinçli bir zihinsel derinlemesine dönüşme ve sentez sürecini ifade eder. Bu süreç, maddi gerçekliğin daha fazla anlaşılmasına, siyasal strateji ve eylemin yeni bir biçiminin gelişmesine öncülük eder. Bu anlamda hegemonya bir "*praksis*" biçimidir. Daha açık bir ifadeyle, bilinçli eylem yoluyla bir gerçekleştirim, eleştirel öz düşünümdür

Gramsci, işçi sınıfının sivil toplum uğrağında stratejik temelde yürüttüğü mücadeleyi mevzi savaşı şeklinde tanımlar. Mevzi savaşı, dünya sanayi işçisinin eşzamanlı olarak devlete cepheden saldırısını esas alan sürekli devrim düşüncesinin enternasyonalist konumlanışına karşı ulusalcı bir anlayışı ifade eder. Mevzi savaşı devletin bir karşı hegemonya ile kuşatılması düşüncesine dayanır. Mevzi savaşı, işçi sınıfının bilincine yönelik bir savaşımdır. İlk bilinç düzeyi, mesleki özdeşleşmedir. Mevzi savaşı ideolojik gelişme topolojisinin eyleme dönüşmesidir. Bu da doğrudan partiyle ilgilidir.

Marx ve Gramsci, kendilerinden önceki düşünürlerden farklı olarak, devlet-sivil toplum arasındaki ilişkiyi diyalektik çelişki olarak ortaya koyar. Devlet, sivil toplum uğrağında ortaya çıkan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için bu alana müdahale edebilir. Ancak, devletin bu alana müdahalesi Hegel'in devleti mutlaklaştırıp, sivil toplum uğrağındaki mevcut ilişkileri koruduğu biçimiyle değil, bizzat kendisini de sönümlendirecek olan yeni bir "*etik politik*" projenin temelini oluşturarak yapar.

Marx'ın çalışmaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde birbirinden farklı kuramsal statüleri olan iki önemli kavram arasında ayrım yaptığı görülmektedir: "sivil" olan ile "siyasal" olan. Feodal ilişkilerin hâkim olduğu verili toplumsal

yapıda ekonomik gücü elinde bulunduran sınıf siyasal gücü de elinde bulunduran sınıftır. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte ekonomik alan siyasal alandan ayrılır. Devlet özerk bir nitelik kazanır. Marx'ın kavramlar arasında yaptığı bir diğer ayrıma işlemi ise "sivil toplum" ile "toplum" arasında ortaya çıkar. Toplum, sivil toplumu aşarken; sivil toplum, toplumun bir bölümünü oluşturur. Böylece Marx, insanın türsel kurtuluşunu özel mülkiyetle sınırlayan liberal düşüncenin öncül dayanaklarından farklı olarak, onu sivil topluma indirgemekten çıkarır. Bir başka ifadeyle, Marx, insan hakları söylemine toplumsal bir nitelik kazandırarak, onu bireysel çıkarların çatıştığı sivil toplumun ötesine taşımış olur.

Tüm bu açıklamaların Gramsci'nin çalışmalarındaki izdüşümü yeterince açıktır. Marx'ın sivil toplum-toplum diyalektiği, Gramsci'nin sivil toplum-politik toplum diyalektik birliğine denk düşmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Gramsci, tarihsel blok çözümlemesinde ifade bulan sivil toplum-politik toplum ayrımındaki sivil toplum vurgusu insanın tikel varoluşuna denk düşerken; sivil toplum-politik toplum diyalektik birliğindeki "politik toplum" vurgusu insanın türsel varoluşuna denk düşmektedir. Dolayısıyla, Gramsci, sivil toplumu, sınırlarını burjuva dünya görüşünün belirlediği bireysel hak ve özgürlüklerin sırf devlet karşısında korunması gereken bir uğrak olarak kavramaz. O'nun için sivil toplum uğrağında yürütülen mücadele insanın türsel varoluşunun uygun düştüğü politik toplumun devrimci dönüşümünü hedeflemektedir. Ancak, siyasal iktidarın ele geçirilmesi, karşı hegemonyanın başarılı bir şekilde üretilmesine bağlı olduğundan uzun erimli bir mücadeleyi zorunlu kılar. Dolayısıyla, bu süreç içerisinde devletin ve hegemonyanın toplumsal işlevini kavramak, stratejik ve taktik temelde yeni politikalar geliştirmek bir zorunluluktur. Kısacası, Gramscist sivil toplum mücadelesi, hegemonya mücadelesi temelinde kapitalist mülkiyet ilişkilerini ortadan kaldırmayı hedefleyen yeni bir "tarihsel blok"a işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Althusser, Louis (2003), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.

Anderson, Perry (1976), "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review,* (No.1/100): 5-77.

Barrett, Michelle (1996), *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Mavi Ada Yayınları.

Bobbio, Norberto (2004), "Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı", Keane, John (ed.), Sivil Toplum ve Devlet Avrupa'da Yeni Yaklaşımlar, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Yedikıta Yayınları.

Buci-Glucksmann, Christine (2012), "Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji", Anne Showstack Sassoon (der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.

Carnoy, Martin (2001), "Gramsci ve Devlet", çev. Mehmet Yetiş, *Praksis,* (No, 3, Yaz): 252-277.

Clarke, Simon (2004), "Marksizm Sosyoloji ve Poulantzas'ın Devlet Kuramı", (der.), Simon Clarke, Devlet Tartışmaları, Marksist Devlet Kuramına Doğru, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ütopya Yayınları.

Crehan, Kate (2002), *Gramsci Kültür Antropoloji*, çev. Ümit Aydoğmuş, İstanbul: Kalkedon Yayınlar.

Fontana, Benedetto (2011), "Hegemonya ve Retorik: Gramsci'de Siyasal Eğitim", Carmel Borg, Joseph Buttigieg ve Peter Mayo (der.), Gramsci ve Eğitim, çev. Selim Sezer, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Fontana, Benedetto (2013), *Hegemonya ve İktidar, Gramsci ve Mahiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*, çev. Onur Gayretli, İstanbul: Dipnot Yayınları.

Hobsbawn, Eric J. (2012), "Gramsci ve Marksist Politik Teori", Anne Showstack Sassoon (der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.

Holst, John D. (2013), "Gramsci'nin Hapishane Öncesi Eğitsel, Siyasal Teori ve Pratiğinde Devrimci Parti", Peter Mayo (der.), Gramsci ve Eğitsel Düşünce, çev. Onur Gayretli, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Hardt, Michael ve Antonio Negri (2003), *Dionysos'un Emeği, Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hardt, Micheal ve Antonio Negri (2000), *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ives, Peter (2011), *Gramsci'de Dil ve Hegemonya*, çev. Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Jessop, Bob (1990), *State Theory, Putting Capitalist States in Their Places*, London: University Park.

Jessop, Bob (2004), "Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri", Simon Clarke (der.), Devlet Tartışmaları, Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ütopya Yayınları.

Gramsci, Antonio (1971), *Selecrion from The Prison Netebooks*, ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart.

Gramsci, Antonio (2010), "Kapital'e Karşı Devrim", David Forgacs (der.), Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.

Molyneux, John (1982), *Marksizm ve Parti,* çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları.

Marx, Karl (1993), *A Contribution of the Critique of Political Economy*, çev. S. W. Ryazonskaya, Moskow: Zodiac.

Morton, Adam David (2011), *Gramsci'yi Çözümlemek*, çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Mclellan, David (1999), *İdeoloji*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Doruk Yayınları.

Merrington, John (1999), "Gramsci'nin Marksizm Anlayışında Kuram ve Uygulama", Kemal Saybaşlı (der.), Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, İstanbul: Doruk Yayınları.

Poulantzas, Nicos (2013), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, çev. Şule Ünsaldı, Ankara: Epos Yayınları.

Portelli, Hugues (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, çev. Kenan Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Ransome, Paul (2010), *Antonio Gramsci Yeni Bir Giriş,* çev. Ali İhsan Başgül, Ankara: Dipnot Yayınları.

Sassoon, Anne Showstack (2012), "Hegemonya, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale", Anne Showstack Sassoon (der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.

Texier, Jacques (1982), *Gramsci ve Sivil Toplum*, çev. G. P. Mishara, Ankara: Savaş Yayınları.

Texier, Jacques (1985), *Gramsci ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Thomas, Peter D. (2010), *Gramsci Çağı Felsefe Hegemonya Marksizm,* çev. İlker Akçay ve Ekrem Ekici, Ankara: Dipnot Yayınları.

Thomas, Paul (2009), *Yabancı Politik, Marksist Devlet Kuramına Yeniden Bakmak*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.

Vacca, Giuseppe (2012) "Aydınlar ve Marksist Devlet Teori", Anne Showstack Sassoon (der.), Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar, çev. Mustafa K. Coşkun, Ankara: Dipnot Yayınları.

Yetiş, Mehmet (2009), "Devletin İki Görünümü", *Mülkiye,* (No.264, Kış): 129-153.